

הדומה, השונה ומעט
מסקנות היסטוריות

יסודו של מאמר זה בעבודה סמינריונית שכתבתי במסגרת סמינר לתואר שני בנושא 'ארכאולוגיה והלכה' בחוג ללימודי ארץ-ישראל באוניברסיטת בר-אילן, בהנחייתו של פרופ' דוד ארץ-ציוניץ'. תודתי לפרופ' ארץ-ציוניץ' וכן לפרופ' זאב ספראי ולפרופ' חנן אשל, שקראו בעיון את טיוטת המאמר והעירו הערות חשובות.

- להלן פירוט כל יריעות התפילין שנמצאו בקומראן. במערה 1 נמצאה יריעה 1Q13 D. Barthelemy & J.T. Milik, :1Q13 J.T. Milik, :4QPhylA-U במערה 4 נמצאו יריעות Qumran Cave 1 (DJD, 1), Oxford 1955, pp. 72-76, pl. XIV (קטעים מקבוצה זאת פרסם לראשונה קוהן: Qumran Grotte 4, II (DJD, 6) Oxford 1977, pp. 32-85, pl. VI-XXVI K.G. Kuhn, 'Philacterien aus Höhle 4 von Qumran', *Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse*, 1 [1957], pp. 5-31 אן יש להסתמך על הפרסום הסופי של מיליק. מיליק מספר אחרת את הקטעים שבהם עסק קוהן: קוהן A = מיליק J; קוהן B = מיליק B; קוהן C = מיליק A; קוהן D = מיליק H; במערה 8 נמצאה יריעה 8Q3 M. Baillet, J.T. Milik & R. De Vaux, *Les Petites Grottes de* :8Q3 M. Baillet, J.T. Milik & R. De Vaux, *Les Petites Grottes de* :8Q3 Qumran (DJD, 3), Oxford 1962, pp. 149-157, pls. VIII, XXXII-XXXIII במערה לא ידועה נמצאו יריעות 1-4 XQ Phyl 1-4 'י ידן, תפילין של ראש מקומרן, ירושלים תשכ"ט; Qumran (XQ Phyl 1-4) M. Baillet, 'Nouveaux phylacteres de Qumran (XQ Phyl 1-4) RevQ, 7 (1970), pp. 403-415 a. propos d'une edition recente'. במדבר יהודה נמצאו גם מספר יריעות תפילין מימי מרד בר כוכבא, ראו עליהן להלן, הערה 51.

בחקר הפתות של שלהי ימי הבית השני, ההלכה שלהן וטיב היחסים ביניהן. השוואה זאת יכולה אף לסייע בקביעת הרלוונטיות של המסורות ההלכתיות המתועדות בספרות חז"ל – שנערכה מאות שנים לאחר החורבן – להבנת ההלכה שנהגה בעם או בחלקים ממנו בזמן הבית. ולבסוף, השוואה זאת יכולה לתרום משהו להבנת מהות הספרייה שנמצאה בקומראן, כלומר לברור השאלה אם הייתה זו ספרייה כתתית הומוגנית או אולי אוסף של כתבים מכל הבא ליד, ובהם כאלה שלא תאמו את ההלכה או את השקפת העולם הכתתית.²

מספר חוקרים כבר ערכו השוואה בין התפילין מקומראן לבין ההלכה של חז"ל.³ במאמר זה אדון רק בהיבט אחד של ההשוואה הזאת: במספרן, בתוכנו ובסדרן של פרשיות התפילין. אנסה להראות שבניגוד לדעה הרווחת במחקר, שלא היו כללים מחייבים וחד-משמעיים לכתיבת הפרשיות בתפילין שנמצאו בקומראן, מגלה ניתוח מתודש של הממצאים שדווקא היו כללים מחייבים והייתה אף הקפדה עליהם. כמו כן אטען שההבדלים בין התפילין שנמצאו בקומראן לבין ההלכות של חז"ל בנושא הזה – הבדלים שבגללם סיווגו חלק מהחוקרים את התפילין מקומראן כתפילין 'כתתיות' או 'איסיות'⁴ – הם הבדלים למראית עין בלבד, ולמעשה העיון בממצא ובהלכה התלמודית מוביל למסקנה שייתכן כי בעניין זה לא הייתה מחלוקת בין הזרמים השונים של היהדות בימי בית שני, אלא התפתחות הלכתית, שהייתה משותפת בעיקריה לזרמים השונים.⁵ מסקנה זו היא כמובן בעלת חשיבות לשאלות שהוצגו לעיל.⁶

2 על שאלה זאת ראו: ע' טוב, 'על מצב המחקר – מגילות קומראן לאור המחקר החדש', מדעי היהדות, 34 (תשנ"ד), עמ' 44-48; ראו גם: א' אשל, ח' אשל וע' ירדני, 'חיבור מקומראן ובו קטע מזמור קנ"ד ותפילה לשלמו של יונתן המלך וממלכתו', תרביץ, ס (תשנ"א), עמ' 316-317 והערות 90-94.

3 עבודה ראשונה בכיוון זה עשה קוהן (לעיל, הערה 1), אך המידע שלפניו היה עדיין מועט וחלקי מאוד. עבודה חשובה יותר היא זו של ידין (לעיל, הערה 1), אולם בעת שהוא פרסם את מאמרו עדיין לא התפרסמה הקבוצה העיקרית של התפילין מקומראן – אלו ממערה 4 – ואשר על כן בנקודות רבות, ובהן זו שבה עוסק מאמר זה, הוא ציין שיש להמתין לפרסום הממצא מקומראן בשלמותו. התייחסות מועטה לנושא, ברמה שטחית מאוד, יש במבוא של מיליק לפרסום התפילין והמזוזות ממערה 4, ראו: מיליק (לעיל, הערה 1), עמ' 33-47. לסיכום המידע בנושא זה ראו: י"ח טיגאי, 'תפילין', א"מ, ה, טורים 883-895. חלק מהדברים שיועלו בהרחבה ובביסוס במאמר זה (ראו במיוחד להלן, הערה 33) נרמזים בקצרה בדבריו על תוכן פרשיות התפילין מקומראן בטורים 888-889. מאמר חשוב בעניין זה, אם גם מזווית ראות 'הלכתית' ולא 'מחקרית', ראו: ש' גורן, 'התפילין ממדבר יהודה לאור ההלכה', הנ"ל, תורת המועדים, ירושלים תשנ"ו, עמ' 543-549. העבודה המקיפה והחשובה ביותר שנעשתה עד כה בתחום זה היא: D. Rothstein, 'From Bible to Muraba'at: Studies in the Literary, Textual and Scribal Features of Philacteries and Mezuzot in Ancient Israel and Early Judaism', Ph.D. dissertation, University of California, 1992; לאחרונה ראו: E. Tov, 'Tefillin of Different Origin from Qumran?', י' הופמן ופ' פולק (עורכים), אור ליעקב: ספר הזכרון ליעקב ליכט, ירושלים תשנ"ז, עמ' 44-54 (חלק אנגלי). בדבריו אעטוק ביתר פירוט בהמשך.

4 ראו למשל: מיליק (לעיל, הערה 1), עמ' 48, 51 ועוד; גורן (שם), עמ' 543-544; טוב (שם), עמ' 45-47.

5 דברים ברורים, הרינו שהתפילין מקומראן משקפות שלב קדום בהתפתחות ההלכה ולא דווקא מחלוקת בין שתי מסורות הלכתיות, כתבו ידין (לעיל, הערה 1), עמ' 24; ומיליק (לעיל, הערה 1), עמ' 38-39, וראו ציטוט מדבריו להלן. אך הם רק העלו זאת כאפשרות ללא נימוק או ביסוס ברור.

6 מסקנה זו עולה בקנה אחד עם תמצית מסקנותיו של רוטשטיין, אשר עשה השוואה מקיפה של כלל הלכות התפילין מחז"ל עם התפילין מקומראן, ראו: רוטשטיין (לעיל, הערה 3), עמ' 425-427. לטענתו ברבים מן המקרים שבהם נראה לכאורה שההלכה שבחז"ל שונה מן המשתקף בממצא, זוהי מראית עין בלבד, שכן מדובר בהלכות אמוראיות שאין כל ראייה שנהגו גם בתקופת התנאים, וייתכן אפוא שהתגבשו בתקופה מאוחרת. פעמים

א

התפילין שאנו מניחים כיום כוללות ארבע פרשיות קצרות, שבהן מופיעה המצווה לשים את דברי ה' 'לאות' על היד ול'זיכרון' או כ'טוטפת' בין העיניים. הדיון ההלכתי הקדום ביותר המגדיר את ארבע הפרשיות הללו מופיע במכילתא דרבי ישמעאל, וזו לשונו:

בארבעה מקומות מוזכר פרשת תפילין 'קדש לי' 'והיה כי יביאך' 'שמע' 'והיה אם שמע'. מכאן אמרו מצות תפילין ארבע פרשיות. של יד הם כך אחד ארבע פרשיות של ראש הם ארבע טוטפות ואלו הן: 'קדש לי' 'והיה כי יביאך' 'שמע' 'והיה אם שמע'. כותבן כסדרן ואם לא כותבן כסדרן הרי אלו יגנוזו.⁷

גבולותיהן של ארבע הפרשיות הללו נקבעו ככל הנראה על ידי החלוקה לפרשיות פתוחות וסתומות על פי נוסח המסורה,⁸ והפסוקים הנכללים בפרשיות אלו הם: 'קדש לי' (שמות יג, א-י); 'והיה כי יביאך' (שם, יא-טז); 'שמע' (דברים ו, ד-ט); 'והיה אם שמע' (שם, יא, יג-כא).

כבר ידוע ומפורסם שהתפילין מקומראן הכילו בחלקן פרשיות נוספות על אלה שקבעו חז"ל. בעבר קשה היה לקבוע מה מספרן ומה היקפן של אותן פרשיות נוספות בתפילין מקומראן, כיוון שלא כולן פורסמו. אולם עם פרסומן של התפילין (והמזוזות) ממערה 4 על ידי יוסף מיליק בשנת 1977⁹ הושלם תהליך הפרסום של כל התפילין מקומראן, והתקבלה תמונה ברורה. התברר כי יש מספר קבוע של פרשיות נוספות בתפילין מקומראן, וכי לפרשיות אלו גבולות מוגדרים כמו לפרשיות ה'קלסיות'. פרשיות אלו צמודות לפרשיות ה'קלסיות', לפניהן, כך שלמעשה מדובר בגרסה מורחבת של פרשיות התפילין.¹⁰ כך, לפני שתי הפרשיות מספר שמות (הצמודות זו לזו) באים הפסוקים שמות יב, מג-נא; לפני פרשת 'שמע' באים הפסוקים דברים ה, א - ו, ג, הכוללים בתוכם את עשרת הדיברות; ולפני פרשת 'והיה אם שמע' - דברים י, יב - יא, יב.

מספרן של יריעות התפילין שנמצאו בקומראן הוא מכובד - בסך הכול נמצאו שרידיהן של שלושים יריעות שונות.¹¹ מכולן רק יריעה אחת - זו שסימנה 4QN - מכילה פסוקים שאינם

אחרות משקפות התפילין מקומראן דעה מסוימת המוזכרת בספרות חז"ל, אך לא נתקבלה להלכה. בסך הכול, טען רוטשטיין, קיים בסיס משותף רחב ל'חוגים שחיו בקומראן' ולחז"ל בכל הנוגע להלכות התפילין, ואשר על כן הוא קרא לבחינה מחודשת של ההגדרה שניתנה להן כתפילין איסיות או יותר בזהירות - תפילין כתניות. רוטשטיין עסק גם בתוכן הפרשיות ובסדרן, אך דווקא בנקודה זאת תפסיתו אינה שונה מזו של החוקרים האחרים שעסקו בסוגיה, כלומר שהתפילין מקומראן מכילות מספר לא ברור של פרשיות, ושלא היו כללים מחייבים בשאלה איזו מהן יש לכלול בתפילין. מאמרי בא כאמור לסתור דעה רווחת זו וממילא לבסס עוד יותר את מסקנותיו של רוטשטיין.

7 מכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דפסחא, בא יח (מהדורת הורוביץ-רבין עמ' 74). על קדמותה של המכילתא דרבי ישמעאל ראו: מ' כהנא, 'מהדורות המכילתא דרבי ישמעאל לשמות בראי קטעי הגניזה', תרביץ, נה (תשמ"ו), עמ' 515-523.

8 שמות הפרשיות נקראו על שם שתיים או שלוש המילים הראשונות בפרשייה, ובסוף כל פרשייה באים הפסוקים המצווים על התפילין. אין ספק אפוא שהחלוקה של המסורה היא הקובעת את גבולות הפרשיות (לכן גם 'קדש לי' ו'והיה כי יביאך' - שבתורה הן צמודות זו לזו - נחשבות שתי פרשיות שונות).

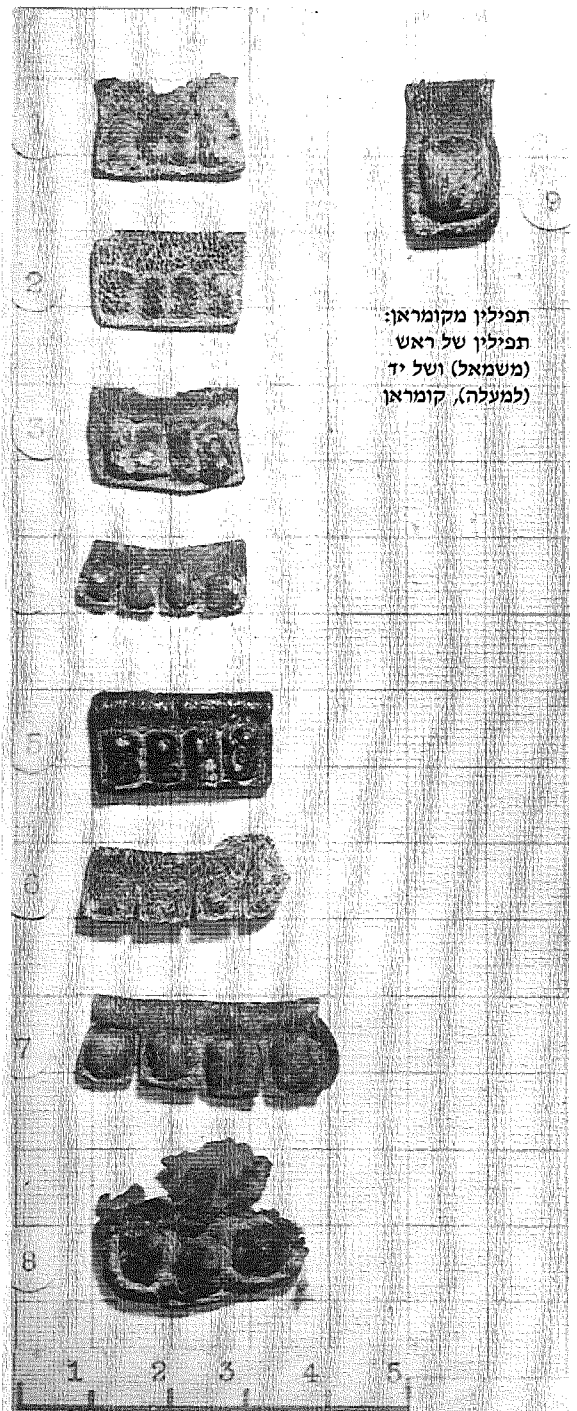
9 ראו לעיל, הערה 1.

10 השו: מיליק (לעיל, הערה 1), עמ' 38-39; ובמיוחד: טיגאי (לעיל, הערה 3), טורים 888-889.

11 עיינו לעיל, הערה 1 ובטבלאות שבסוף המאמר.

נמצאים בגבולות שצוינו.¹² עובדה זו וכן העובדה שחלק מן היריעות השתמרו בשלמות או כמעט בשלמות, מאפשרות לקבוע בוודאות שלפנינו גרסה מורחבת של פרשיות התפילין, ולא שיטה שונה, שלפיה יש לכתוב בתפילין פרשיות אחרות או נוספות על אלה שקבעו חז"ל. מכאן ניתן ללמוד שהסופרים שכתבו את התפילין שנמצאו בקומראן החזיקו אף הם בעיקרון שנקבע במכילתא דרבי ישמעאל בקטע שצוטט לעיל, עיקרון שלפיו הפרשיות שיש לכתוב בתפילין הן אותן ארבע פרשיות שבהן נזכרה מצווה זו בתורה. ראייה נוספת לכך שהתפילין מקומראן כללו רק ארבע פרשיות, לא יותר ולא פחות, ושאינן לראות בפרשיות שנוספו בגרסה המורחבת (כמו למשל עשרת הדיברות) פרשיות נוספות היוצרות תפילין בעלות חמש, שש או יותר פרשיות, עולה מקציצות¹³ התפילין של ראש שנמצאו בקומראן. על פי המכילתא דרבי ישמעאל תפילין של ראש צריכות לכלול ארבעה בתים ('שוטפות' בלשון המכילתא) בהתאמה למספר הפרשיות. בקומראן נמצאו חמש-עשרה קציצות של תפילין של ראש, מתוכן שלוש-עשרה הן אכן בעלות ארבעה בתים. שתי קציצות בלבד הן בעלות שלושה בתים, אך זאת ככל הנראה רק משום שהבית הרביעי התבלה או נתלש.¹⁴

- 12 יריעה 4QN כוללת רק פסוקים משירת 'האוינו' (דברים לב), והיא חריגה מכמה בחינות. בעניינה אדון בהמשך.
- 13 קציצה היא הקופסית שלתוכה מוכנסות היריעות. למונחים השונים הקשורים בתפילין ומוזכרים כאן עיינו: טיגאי (לעיל, הערה 3), טור 884.
- 14 להלן פירוט כל קציצות התפילין שנמצאו בקומראן. במערה 1 ראו: ברתלמי ומיליק (לעיל, הערה 1), עמ' 7, לוח I; למערה 4 ראו: מיליק (לעיל, הערה 1), עמ' 35, לוח VI; למערה 5 ראו: באיה, מיליק ודו (לעיל, הערה 1), עמ' 178, לוח XXXVIII; למערה 8 ראו: שם, עמ' 31, לוח VII. קציצה אחת נרכשה מידי סוחר עתיקות ומקורה אינו ידוע, ראו: ידן (לעיל, הערה 1). סך הכול נמצאו בקומראן עשרים וארבע קציצות, מתוכן חמש-עשרה של ראש ותשע של יד. אחת מהקציצות בעלות שלושה הבתים נמצאה במערה 4, אך בתצלומה, המופיע אצל מיליק (שם), בלוח VI, פריט 1 (ראו איור בעמ' 30), נראים בבירור שרידיו של הבית הרביעי שנתלש או התבלה (למעשה אפשר לדבר על ארבע-עשרה קציצות של ארבעה בתים ורק אחת של שלושה).

יוצא אפוא שבכל הנוגע למספרן ולתוכנן של פרשיות התפילין אין הבדל מהותי בין התפילין מקומראן לבין התפילין של חז"ל, והמחלוקת – אם אכן יש מחלוקת – נוגעת רק לגבולותיהן של ארבע הפרשיות. במבט ראשון נראית הגרסה המורחבת של הפרשיות זרה ומוזרה, אך זאת כנראה בעיקר מפני שהיא הגיעה אלינו מתוך עולמה של כת קומראן ולא הייתה מוכרת לפני כן. מבט שני מגלה שמדובר בקביעה הגיונית ומתבקשת, אולי הגיונית אף יותר מזו המצומצמת שקבעו חז"ל. ציווי התורה הוא לשים 'את הדברים האלה' על הראש ועל היד. מה הם אותם 'דברים'? היכן הם מתחילים והיכן הם מסתיימים? מבחינה זאת נראה כאמור שדווקא הגרסה המורחבת של הפרשיות 'נכונה' יותר, לפחות במה שנוגע לשתי הפרשיות מספר דברים. הפסוקים בדברים ה, א – ו, ט ובדברים י, יב – יא, כא כוללים שני נאומים של משה מתחילתם ועד לציווי על התפילין.¹⁵ ההיגיון הפשוט הוא אפוא שכאשר התורה מצווה לבסוף לשים 'את הדברים האלה' לאות ולזיכרון הכוונה היא לכל הנאום האחרון מתחילתו, וזה בדיוק מה שכתבו באותן התפילין בגרסה המורחבת מקומראן.¹⁶ יש לשאול אפוא מה עומד בבסיס הגרסה המצומצמת של חז"ל, אך את השאלה הזאת אותיר להמשך. לענייננו חשובה כאן רק העובדה שהתפילין מקומראן אינן משקפות בתוכנן ובמספרן של פרשיות התפילין ואף לא בקביעת גבולות הפרשיות תפיסה הנוגדת באופן מהותי את זו של חז"ל.

סיכום הנתונים על מספרן ועל תוכנן של פרשיות התפילין מקומראן מופיע בטבלה א, המובאת בסוף המאמר. לשם הנוחיות קראתי לפרשיות הנוספות בשמות, באורה דומה לציון הפרשיות ה'קלסיות' בשמות, ונמנעתי מלפרט את מספרי הפסוקים שנמצאו בכל יריעה, דבר המקשה להבין את התמונה הכוללת.¹⁷ לפסוקים שמות יב, מג-נא קראתי פרשת 'זאת חוקת הפסח'; את הפסוקים בדברים ה, א – ו, ג חילקתי לשתי חטיבות (משום שבכמה יריעות מופיע הפיצול – ההגיוני – הזה): דברים ה, א-יח אלו עשרת הדיברות; דברים ה, יט – ו, ג זו פרשת 'את הדברים האלה'; לפסוקים דברים י, יב – יא, יב קראתי פרשת 'ועתה ישראל'. יש להדגיש שהחלוקה הזאת היא מלאכותית ונועדה רק להקל את הבנת התמונה הכוללת, שכן לשיטתי אין הפרשיות הללו פרשיות נפרדות, אלא רק חלקים של ארבע פרשיות מורחבות. אמנם, כפי שמלמדת הטבלה, בחלק מן המקרים פוצלו הפרשיות ליחידות משנה אלה ולא נכתבו ברצף אחד, ודבר זה עומד לכאורה בסתירה

15 דברים ה, א הוא ללא ספק תחילת נאום חדש (אפשר אמנם שראשיתו כבר בפרק ד, מד, אך זו שאלה פרשנית, ששתי התשובות עליה יכולות להיות נכונות). דברים י, יב ודאי אינו תחילת נאום אך הוא מתחיל נושא חדש לאחר קטע 'סיפורי' היסטורי ארוך, וכך נוצר רצף אחד עד למצוות התפילין.

16 הוספת הפסוקים: שמות יב, מג-נא לפני שתי הפרשיות מספר שמות מוסברת כנראה גם כן באותו ההיגיון, שכן היא באה לאחר סיומו של החלק הסיפורי המתאר את ליל היציאה ממצרים ופחתת סדרת ציוויים המסתיימת ב'והיה לך לאות על ידך' וכו'. אלא שכאן ניתן לתהות על בחירת הפרשיות, שכן פסוקים ג-נא שבפרק יב חוזרים לתיאור הסיפורי, וחוצצים בין ציווי 'חוקת הפסח' לבין פרשת 'קדש לי' המתחילה בדיבור חדש ('וידבר ה' אל משה...'). מכל מקום אין זה קושי מהותי.

17 פירוט זה הובא בפרסומים המקוריים של יריעות התפילין. רוב היריעות מקוטעות כמובן, ולא שרדו מהן אלא פסוקים בודדים. אולם מהצלבת הנתונים בין היריעות השונות – שכאמור מספרן רב וחלקן אף השתמרו במצב שלם או כמעט שלם – ניתן לשער אילו פסוקים נוספים היו כתובים על היריעה אך לא שרדו. למשל אם כתובים על יריעה כלשהי הפסוקים דברים יא, טו-טז, אפשר להניח בפשטות שיריעה זו הכילה את פרשת 'והיה אם שמע'. בדומה לכך אם יימצאו על יריעה הפסוקים דברים יא, א-ב, אפשר להניח בפשטות שיריעה זו הכילה את חטיבת הפסוקים דברים י, יב – יא, יב או לפחות את חלקה.

לטענתי כי יש לראות בכל הפרשיות הללו רק חלקים של ארבע פרשיות גדולות ולא יחידות עצמאיות. אולם שתי העובדות שהצבעתי עליהן לעיל, היינו שמדובר בפרשיות הצמודות לפרשיות ה'קלסיות', ושבקציצות התפילין של ראש מקומראן היו תמיד ארבעה בתים, מוכיחות כאמור בבירור שבתפילין מקומראן היו אכן ארבע פרשיות בלבד, ואת החלוקה (ההגיגית) ליחידות משנה אלו יש לראות אפוא כמין שיטה לסידור הפרשיות (עניין עליו אעמוד בהמשך) ולא יותר.

מטבלה א ניתן ללמוד פרט מעניין נוסף: בשלוש מהתפילין שנמצאו בקומראן – התפילין שסימוןן 4QD-F, 4QC, 18,8Q3I¹⁸ נכתבו הפרשיות בגרסה המצומצמת, כלומר זו שנקבעה אחר כך על ידי חז"ל (והמיוצגת גם בתפילין מימי מרד בר כוכבא).¹⁹ כל שאר יריעות התפילין מקומראן כוללות פסוקים הנמצאים מעבר לגבולותיהן של הפרשיות ה'קלסיות', והן מייצגות אפוא את הנוהג לכתוב את הפרשיות בגרסה המורחבת. התפילין השונות נמצאו אלו בצד אלו, באותן מערות, ולפי הכתב שעליהן הן שייכות לאותה תקופה – בין המאה השנייה לפה"ס למאה הראשונה לספירה.²⁰ ייתכן שאף עובדה זו מלמדת שההבדל בין שתי הגרסאות אינו הבדל מהותי או עקרוני.

את התפילין מקומראן ניתן לחלק גם לשתי קבוצות אחרות, על פי ההיבט הלשוני-הסגנוני. בחלוקה זו כוללת קבוצה אחת את תפילין A, B ו-Q (וייתכן שגם G-I) ממערה 4. בתפילין אלו רווחים שימושי הלשון המיוחדים והכתיב המלא האופייניים לחלק מהמגילות שנמצאו בקומראן, ושאינם מוכרים משום מקום מחוץ לקומראן (צורות כגון: כול, זואת, אתמה, כתבתמה), סגנון שאלישע קימרון תיאר בפירוט.²¹ לעומתן שאר התפילין (והמזוזות) מקומראן כתובות בכתיב הדומה לזה של נוסח המסורה. יוצא אפוא שהגרסה המצומצמת של הפרשיות מופיעה – כצפוי – רק בתפילין מהקבוצה שלשונה וסגנונה קרובים יותר לאלו של המסורה, אולם את הגרסה המורחבת של הפרשיות ניתן למצוא הן בתפילין הכתובות בסגנון הקומראני והן בתפילין הכתובות בסגנון ה'מסורתי'.

עמנואל טוב הביע במספר מאמרים את הדעה שהכתבים בסגנון הקומראני נכתבו על ידי סופרי הכת, ואילו שאר הכתבים, שאינם כתובים בסגנון זה, הובאו לקומראן מבחוץ.²² אם כן יש להסיק שגם מחוץ לקומראן נהוג היה לכתוב את פרשיות התפילין בגרסה המורחבת, והרי עדות נוספת לכך שאין לסווג את התפילין הללו כתפילין כתתיות.²³

18 תוכנן של יריעות אלה יידון ביתר פירוט בהמשך.

19 על התפילין מימי מרד בר כוכבא ראו להלן, הערה 51.

20 מיליק (לעיל, הערה 1), עמ' 37.

21 א' קימרון, 'דקדוק הלשון העברית של מגילות מדבר יהודה', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ו.

22 לביבליוגרפיה ראו: טוב (לעיל, הערה 3), עמ' 44*, הערה 2.

23 טוב עצמו (שם) הגיע למסקנות אחרות, אלא שהוא עצמו עמד על הבעייתיות שבהן. במאמרו הנזכר בהן טוב את ההתאמה שבין התפילין שנמצאו במערה 4 לבין ההלכה של חז"ל בארבע הלכות שונות: בזו הנוגעת לתוכן הפרשיות ובשלוש אחרות הקשורות למנהגי הסופרים ולאופן הכתיבה. הוא הראה שקבוצת התפילין הקומראניות משקפת באופן כללי נורמות שונות מאלו שקבעו חז"ל, בעוד שהתפילין האחרות דווקא תואמות את ההלכה של חז"ל. בתוך כך הוא הראה שהתפילין ממערה 4 הכוללות פרשיות נוספות הן רק אלה הכתובות בסגנון הקומראני. בכך ביקש להביא ראיה נוספת לשיטתו שלפיה הכתבים הכתובים בסגנון הקומראני נכתבו על ידי סופרי הכת, ואילו האחרים הובאו לקומראן מבחוץ – בין השאר מחוגים 'קרובים יותר לפרושים'. אולם טוב עצמו העיר בסוף מאמרו שכלל שהדבר נוגע לתוכן הפרשיות, הדברים נכונים רק לתפילין ממערה 4, מאחר שבאלה ממערות 1

טבלה ב מציגה את סדר הפרשיות בתפילין מקומראן. כאן, בניגוד לתמונה שהצטיירה בנוגע למספרן ולתוכנם של הפרשיות, ניתן לראות שאין שום שיטה או סדר מחייבים. יתרה מזאת, הסופרים הרגישו עצמם חופשיים לקטוע פרשיות ולחלקן בין יריעות שונות, לעתים עד לרמה של פסוקים בודדים. ביריעה 8Q3III למשל כתובים הפסוקים דברים י, יב-יט, דהיינו הפסוקים הראשונים של פרשת 'ועתה ישראל', מיד אחר כך מופיעה פרשת 'זאת חוקת הפסח', ולאחר מכן באים שוב פסוקים מספר דברים: פרשת עשרת הדיברות.²⁴ גם בתפילין XQ1-3 יש עירוב בין הפרשיות מדברים ומשמות, כולל חציית פרשיות באמצעותן.²⁵ בתפילין 4QG-I חילק הסופר את פסוקי 'והיה כי יביאך' לשלוש יריעות שונות לפחות, ובכל יריעה יש שניים-שלושה פסוקים מפרשה זו, בצד אחת או יותר מהפרשיות האחרות; הדבר כה מוזר עד שמיליק הציע שההסבר לכך קשור אולי במגיה פופולרית.²⁶ ביריעה 4QJ, המכילה את פרשת 'את הדברים האלה' (ראו בעמ' הבא), נכתבו חלק מהפסוקים במהופך, כך שחלקה האחרון של הפרשה מצוי מעל ראשיתה, וגם כאן קשה להבין את הסיבה: אולי הסופר לא תכנן נכון את הכתיבה, ואולי מסתתרות גם כאן אילו שהן כוונות נסתרות.

כאמור בחלק מן התפילין מופצלות ארבע הפרשיות המורחבות ליחידות המשנה שכינית בשמות. יש להבין פיצול זה על רקע התופעות הנזכרות: או שמסתתרות כאן כוונות נסתרות כלשהן או שהדבר נבע מאילוצי גודל הקלף וצורתו. על כל פנים החלוקה ליחידות משנה, המתבססת על חלוקה הגיונית של הפרשיות, אינה מצביעה כאמור על תפיסה שונה באשר למספר הפרשיות.²⁷

בעניין סדר הפרשיות הניגוד להלכה של חז"ל הוא ברור. בסיפא של המכילתא שהובאה לעיל נקבע 'כותבן כסדרן ואם לא כותבן כסדרן הרי אלו יגנוזו', ובבבלי למנחות מובאת ברייתא: 'ת"ר כיצד סדרן "קדש לי" "והי[ה] כי יביאך" מימין "שמע" "והי[ה] אם שמע" משמאל', ומיד אחר כך הביא רב חננאל בשם רב: 'החליף פרשיותיה פסולות'. ברור אפוא שכבר בתקופת התנאים נקבע שיש סדר מחייב לפרשיות.²⁸ עם זאת עדיין ייתכן שהמצב בקומראן משקף את הנהוג הקדום יותר; לחלופין, אפשר

ו-8 וכן בתפילין שפרסם ידן יש פרשיות נוספות אך הן אינן כתובות בסגנון הקומראני. אשר על כן סיים טוב את מאמרו בקביעה ש'הרקע של התפילין הנ"ל אינו ברור'. לשיטתנו הדברים מתיישבים היטב: הפרשיות הנוספות אינן פרשיות נוספות אלא גרסה מורחבת של ארבע הפרשיות המוכרות. מכיוון שכך אין לראות בהכללתן בתפילין נוהג המנוגד באופן מובהק להלכה של חז"ל, וממילא אין להתפלל אם ניתן למצוא כמותן אף מחוץ לקומראן.

24 המשכה של פרשת 'ועתה ישראל' (כלומר מדברים י, כ ואילך) מופיע ביריעה 8Q3II, ושתי יריעות אלה היו כנראה מאותן תפילין של ראש. חלוקה של פרשה זו באופן הזה מצויה גם בתפילין XQ1-3, ראו להלן.

25 על תפילין אלו ראו להלן. ניסיונו של ידן לתרץ את חוסר הסדר הזה על פי ההלכה של חז"ל נראה דחוק, ולאחר פרסום התפילין ממערה 4 ברור שהוא מיותר. ראו: ידן (לעיל, הערה 1), עמ' 9. כפי שמוכיחה הטבלה המובאת בסוף המאמר, אין להצביע על שום שיטה בעניין סדר הפרשיות בתפילין מקומראן.

26 ראו: מיליק (לעיל, הערה 1), עמ' 58.

27 בתפילין 4QM, 4QJ, 4QB, 4QA, 1Q13 מופיעות חלק מן הפרשיות בגרסה המורחבת ברצף אחד שלם, ואפשר שכך היה גם ביריעות אחרות, שאת החלק החסר שלהן אי אפשר להשלים.

28 בבלי, מנחות לד ע"ב. רוטשטיין טען שההלכה בעניין סדר הפרשיות נקבעה רק בתקופת האמוראים, ואילו בתקופת התנאים טרם נקבעו מסמרות בנדון, כך שגם בעניין זה אין להצביע על מחלוקת בין ההלכה החז"לית המוקדמת לבין מה שנמצא בקומראן, ראו: רוטשטיין (לעיל, הערה 3), עמ' 371, 376. אך דומה שבנקודה זאת יש לחלוק

אשר אוניי מצוֹחֵה הַיּוֹם אַתָּה וּבִנְיָה וְבֵן בִּנְיָה כֹּל [יִמִּי ת] יִיכָה וְלִ[מַּעַן יִאֲרֹכֵן] יִיכָה וְשִׁמְעֹתָ יִשְׂרָאֵל וְשִׁמְרָתָהּ לַעֲשׂוֹתָם אֲשֶׁר יֵט לָ[כֶּה וְאִשְׁרָ] 60
תִּרְבֹּן מִזֹּאֵה כֹּאשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה אֱלֹהֵי אֶ[בְּיֹתֶיכָה תִּתֵּן לָכֶּה אֶרֶץ זֹבָת]
חֶלֶב וְדֹבֶשׁ

שהתפילין מקומראן מייצגות שיטה הלכתית אחרת, שהתקיימה בזמנים ובמקביל להלכה התנאית, ושלפיה אין לחייב דווקא סדר מסוים לכתובת פרשיות התפילין.

לסיכום חלק זה, התפילין שנמצאו בקומראן תואמות ברמה הבסיסית את ההלכה שאנו מכירים מחז"ל בעניין מספרן ותוכנן של הפרשיות. אחדות מן התפילין – אלו הכתובות בגרסה המצומצמת – תואמות את ההלכה של חז"ל אף בסוגיית גבולותיהן של הפרשיות ואולי אף בנוגע לסדרן.²⁹ האחרות מייצגות שיטה שונה מזו של חז"ל בכך שגבולות פרשיותיהן רחבים מאוד שקבעו חז"ל, ושאינן בהן סדר מחייב. הבדלים אלו אינם עקרוניים, והם יכולים לשקף מחלוקת הלכתית, אך גם התפתחות בהלכה שהייתה משותפת לזרמים השונים.

עליו. לאיחור ההלכה הקובעת את סדר הפרשיות הסתמך רוטשטיין בעיקר על דעתו של וכולדר, אשר אחר מאד את תאריך חיבור המכילתא דרבי ישמעאל, ראו: B.Z. Wacholder, 'The Date of the Mekilta De-rabbi Ishmael', *HUCA*, 39 (1968), pp. 117-144. החוקרים, שדחו את ראיותיו והביאו ראיות אחרות לקדמותה של המכילתא, ראו: כהנא (לעיל), הערה 7. רוטשטיין גם פקפק באמינותה של חברייתא שצוטטה בבבלי למנחות, הן משום היותה 'תסמינית' וללא מקבילות, והן משום שמיד לאחריה נטען בגמרא שיש בחייתא שעל פיה הסדר צריך להיות הפוך: 'והנביא איפכא' (מן הסתם הכוונה שיש להקדים את פרשיות ספר דברים לאלו של שמות) – מה שמוכיח שלא הייתה הלכה פסוקה בנדון. רוטשטיין טען אפוא שרק בזמנו של אביי, שמישיב שם את שתי חברייתות באופן שלא יסתרו זו את זו (ואמר אביי לא קשיא כאן מימינו של קורא שם מימינו של מניח) נקבעה הלכה בסוגיה זאת. אולם לדעתי העובדה שיש שתי חברייתות סותרות מלמדת בסדר הפרשיות דווקא היה מחייב, אלא שהייתה מחלוקת מהו סדר זה. להלן, בסוף המאמר, ארכס עוד את אמינותו של שתי חברייתות.

29 על כך אעמוד להלן, בסוף המאמר.

האש היום הזה ראי¹⁰¹) כי ידבר יהוה
את האדם וחי²⁸ ועתה למה [במ]תה כי תוא
כלנו האש הגדול³⁰ [ה הוואת] אם מ
וספים אנחנו לשמוע את קול יהוה]
אלוהינו עוד ומתנו²⁶ כי מי כול בשר³¹ א
שר שמע את קול אלוהים חיים³² מ
דבר מתוך האש כמונו ונית]
³³ י²⁷ ק[ר]ב אתה וש[מע את כול]
אשר יואמר יהוה
אלוהינו אליכה וניתה]
תדבר אלינו את[ך כול אשר]
ידבר יהוה
⁴⁰ אלוהינו [א]ל³⁴ יכה וש]
מענו³⁵ ועשינו²⁸ וי
שם³⁶ ע יהוה את
קול דב³⁷ ל³⁸ צ³⁹ מה]
בדברכ⁴⁰ מה א]
⁴⁵ לי וי[ואמר]
יהוה אלי
שמעתי א
ת⁴¹ ק[ול דבר]
י העם הזה]
⁵⁰ אשר דברו]
אליכה הט]
יבו כול א]
שר דברו]

ב

למרות האמור לעיל מקובל במחקר שהתפילין בגרסה המורחבת מקומראן מעידות שלא הייתה חובה לכתוב את כל ארבע הפרשיות, וש אפשר היה לגרוע מהן או להוסיף עליהן פרשיות אחרות. לפיכך הן סווגו כאמור על ידי מרבית החוקרים כתפילין כתתיות או איסיות, השונות באופן מהותי ועקרוני מאלו של חז"ל.

דוגמה מובהקת לתמונה הרווחת במחקר באשר לתפילין מקומראן יש בדבריו של מיליק במבוא לפרסום התפילין והמזוזות ממערה 4 בקומראן. מיליק סיכם במבוא זה את כל המידע על אודות התפילין מקומראן ומאפייניהם, וכתב בין השאר:

התפילין והמזוזות ממערות 1, 4 ו-8 מאפשרות לקבוע בוודאות את הבחירה המקסימלית של פרשיות שהועתקו בתפילין השונות: שמות יב, מג - יג, טז; דברים ה, א - ו, ט; י, יב - יא, כא; לפעמים היו מוסיפים גם את 'שירת משה', דברים לב: תפילין 4QN. בדרך כלל הפרשיות של ספר שמות באות אחרי אלו של דברים. מעולם לא הייתה חובה לכתוב את כל הפרשיות וגם לא את כל הטקסט של כל פרשייה. אפילו פרשת 'שמע' יכולה הייתה להיות חסרה, למשל בתפילין 4QA, 4QD-F. חלוקת הקטעים והפסוקים יכולה הייתה להיעשות בכל צורה שהיא... כבר הרבה לפני המרד הגדול נכנס המנהג לכתוב רק את הגרסה המינימלית - הפרשיות ה'קלסיות'... התקדשותן של הפרשיות הקנוניות חלה סביב שנת 100, כך שבתפילין מימי המרד השני אנו מוצאים רק את הסוג השני.³⁰

יש בדברים אלה להבהיר על מה מתבססת התפיסה שהוזכרה באשר לתפילין מקומראן: יריעה 4QN, שבה כתובים פסוקים מפרשת 'האזינו', מוכיחה שאפשר היה לכלול בתפילין פרשיות נוספות על הארבע המוכרות; העובדה שבחלק מן התפילין הייתה חסרה פרשת 'שמע' מוכיחה שניתן היה לגרוע מארבע הפרשיות, ויתרה מזו - אף שמיליק אינו אומר את הדבר במפורש - היא מלמדת שהעיקרון שיש לכלול בתפילין את ארבע הפרשיות שבהן מופיעה מצווה זו בתורה לא היה ברור לגמרי; וחוסר הסדר וכתבית חלקי פרשיות בלבד מוכיחים לדעת מיליק שמדובר בתופעה שונה לגמרי מזו המוכרת מן ההלכה של חז"ל. אם נצרף את כל זה ל'פלורליזם' הטקסטואלי במגילות המקראיות שנמצאו בקומראן, נבין היטב מדוע סבורים החוקרים שאין לחפש כללים, עקביות ושיטתיות במספרן ובתוכנם של פרשיות התפילין מקומראן.

לרושם שהתפילין מקומראן מייצגות מצב השונה באופן מהותי מזה המוכר מההלכה של חז"ל תרמה גם ספרות חז"ל עצמה. בספרות חז"ל מתועדות מספר מסורות הלכתיות שמהן עולה לכאורה שהיו חוגים מסוימים - או שמא זמנים מסוימים - שבהם נהוג היה לכלול פרשיות שונות בתפילין. מסורות אלו חזקו בקרב החוקרים את הרושם שהתפילין מקומראן משקפות מסורת השונה לחלוטין אף בעקרונותיה מזו שבאה לידי ביטוי במכילתא דרבי ישמעאל.

30 מיליק (לעיל, הערה 1), עמ' 38-39. מיליק הניח בדבריו שהייתה התפתחות: בשלב הראשון נהגו לכתוב את הפרשיות בגרסה המורחבת, ואילו במהלך המאה הראשונה (בלשונו 'הרבה לפני המרד הגדול') החלו לכתוב בגרסה המצומצמת, וזו הפכה לקנונית 'סביב שנת מאה'. אולם מיליק לא ביסס טענה זו, והתעלם מהאפשרות האחרת - ששתי הגרסאות נהגו זו בצד זו, ושהן משקפות מחלוקת בין-כתתית בהלכה. התפילין מתקופת מרד בר כוכבא ודאי אינן יכולות להיות ראיה להתפתחות, שהרי מדובר בחוגים שונים - לוחמי בר כוכבא לא היו שייכים לכת קומראן ולא החזיקו בהלכותיה.

מסורת אחת ידועה ומופיעה במספר מקבילות בספרות חז"ל: 'חומר בדברי סופרים מדברי תורה שהאומר אין תפילין לעבור על דברי תורה פטור חמש טוטפות להוסיף על דברי סופרים חייב'.³¹ ניתן לומר, שהדעה המובאת (ונדחית) במימרה זאת, ושלפיה יש לעשות בתפילין חמש טוטפות, היא דעה שאיש לא החזיק בה, ושברור לכול שאינה נכונה; התנא ביקש להדגים באמצעותה באופן פשוט מהי הוספה על דברי סופרים, שעליה חייבים. אולם הרבה לפני גילוי הכתבים מקומראן כבר העלה יעקב מאן את הסברה שמימרה זאת משקפת מציאות, היינו שהיו מי שהחזיקו בתפילין בעלות חמש טוטפות, והוא אף הציע שהפרשייה הנוספת הייתה עשרת הדיברות.³² לאחר שדבריו זכו לביסוס ניכר עם מציאת התפילין מקומראן, הכוללות את עשרת הדיברות, נתקבלה לעתים במחקר התפיסה הרואה בעשרת הדיברות פרשייה חמישית, נוספת על הארבע ה'קלסיות', ולא גרסה מורחבת של הפרשייה השלישית, הכוללת את עשרת הדיברות והפסוקים שאחריהן עד לפרשת 'שמע'.³³

לחזוק הרושם שהיו שיטות שנבדלו מבחינה מהותית מזו של חז"ל תרם גם מדרש ההלכה הבא:

וקשרתם, אלו בקשירה ואין 'ויאמר' בקשירה. שהיה בדין, אם 'קדש לי', 'זהה כי יביאך', שאינם בשגון הרי הם בקשירה, 'ויאמר' שהוא בשגון אינו דין שיהא בקשירה, תלמוד לומר 'וקשרתם' אלו בקשירה ואין 'ויאמר'.

31 משנה, סנהדרין יא, ג; מדרש תנאים לדברים יז, יא (מהדורת הופמן, עמ' 103) ומקבילות.

32 ראו: J. Mann, 'Changes in the Divine Service', *HUCA*, 4 (1927), pp. 288-292. השערתו של מאן התבססה על עדותו של הירדנימוס בפירושו ליחזקאל כד, טו (יו) שהיהודים בבבל 'מקיפים את ראשם עד היום בעשרת הדברות הכתובים על עורות ואלו הם שנצטוו לתלות לפני עיניהם...', וכן על מדרש ההלכה המובא להלן. למעשה הוסיף שיצר מאן בין האומר 'חמש טוטפות' לבין הוספת פרשייה חמישית אינה הכרחית, שכן במשנה מדובר על הוספת בית חמישי בקציצת התפילין של ראש ולא על הוספת פרשייה, וכך הבינו גם שני התלמודים (ירושלמי, סנהדרין יא, ו [ל ע"ב]; בבלי, סנהדרין פח ע"ב). אפשר כמובן להשליך ולומר שמי שהוסיף בית חמישי ודאי מילא אותו בתוכן, היינו פרשייה חמישית, אך בפירוש המשנה בירושלמי (שם) נאמר: 'אמרה התורה ארבע טוטפות של ארבע פרשיות. עשאן חמש טוטפות של ארבע פרשיות - חייב', והרי לנו שבירושלמי כלל לא עלתה האפשרות להוסיף פרשייה חמישית. אמנם בהמשך בירושלמי שם מקשה ר' בא בר ממל על משנתנו ממשנת מנחם ג, ז, הפוסקת: 'ארבע פרשיות בתפילין מעכבות זו את זו ושתי פרשיות שבמזוזה מעכבות זו את זו', וכוונתו לשאול מדוע הביאה משנתנו דוגמה רק מתפילין אם גם במזוזה יש איסור להוסיף. וכאן ברור שכוונתו לתוספת פרשיות, שהרי במזוזה אין בתים. הגמרא שם מתרצת: 'א"ל היא תפילין היא מזוזה', כלומר הגמרא אכן מקבלת את הזהות בין תוספת בתים לתוספת פרשיות. רוטשטיין הסיק מכאן שהירושלמי כבר הסתפק בהבנת משמעות המשנה, ראו: רוטשטיין (לעיל, הערה 3), עמ' 362. אך יש לדייק ולהדגיש שפשוט המשנה ברור גם לירושלמי, ושהוא התייחס רק לתוספת בית, ואילו ההרחבה לתוספת פרשייה היא של ר' בא (וצריך עיון מדוע הגמרא לא השיבה לו כך בפשטות). עוד יש לציין שלפי פשוטה של המשנה במנחות שהוזכרה כאן אין כוונת המשנה במילה 'מעכב' לאיסור הוספה על הפרשיות - כפי שמתמזע מקושיית ר' בא - אלא רק גריעה מהן, כמו בכל שאר המשניות שבפרק זה במנחות, ושוב צריך עיון מדוע אין הגמרא עומדת על כך. לסיכום הדברים, במשנה בסנהדרין אין מדובר בהוספת פרשייה בתפילין; לירושלמי פשוט שהדבר אסור, אולם הסתמכותו בעניין זה על משנה זו ועל המשנה במנחות היא בעייתית, שכן משתי המשניות אין משתמע איסור להוסיף פרשיות. אין לדעת מכאן אם העובדה שהמשניות אינן עוסקות בהוספת פרשיות נובעת מכך שאפשרות כזאת כלל לא עלתה על הדעת, או שמא משום שבעיקרון אין כל בעיה בהוספת פרשיות.

33 ראו: א"מ הברמן, 'על התפילין בימי קדם', ארץ-ישראל, ג (תשי"ד), עמ' 174-175; דין (לעיל, הערה 1), עמ' 24. ראיית עשרת הדיברות כפרשייה נוספת בפני עצמה נובעת כמובן גם מהמשקל הסגולי המיוחד של עשרת הדיברות. יוצא מכלל זה הוא טיגאי, שבמילים קצרות שלל את האפשרות שהייתה פרשייה חמישית בתפילין והדגיש שעשרת הדיברות ו'שמע' אינן שתי פרשיות נפרדות אלא פרשייה אחת מורחבת. ראו: טיגאי (לעיל, הערה 3), עמ' 889. אך דבריו הקצרים אינם מוסברים, ומאמר זה בא אפוא לאשש קביעות אלו. על כל פנים טיגאי לא כפר בעובדות שציין מיליק, היינו שאפשר היה להוסיף את 'האזינו' לתפילין או לגרוע פרשיות דוגמת 'שמע', ועם בעיות אלה מתמודד מאמר זה.

בקשירה. עדיין אני אומר אם 'קדש לי', 'והיה כי יביאך', שקדמום מצות אחרות הרי הם בקשירה, עשר הדברות שלא קדמום מצות אחרות, אינן דין שיהו בקשירה... תלמוד לומר 'וקשרתם', אלו בקשירה ואין עשר דברות בקשירה.³⁴

כמקרה הקודם מסתבר שהדיון המופיע במדרש זה הוא דיון תאורטי בלבד, אשר בא לבסס את בחירת פרשיות התפילין גם דרך המידות שהתורה נדרשת בהן. אולם ייתכן גם שניתן ללמוד מדיון זה שהיו חוגים או זמנים שבהם נהגו לכלול – או לפחות חשבו לכלול – בתפילין לא רק את עשרת הדיברות אלא אף את פרשת 'ויאמר', היא 'פרשת ציצית' (במדבר טו, לו-מא). כך למשל טען אברהם מ' הברמן שבתחילה כללו התפילין את עשרת הדיברות, 'שמע', 'והיה אם שמע' ו'ויאמר' – הן הפרשיות שעל פי המשנה היו הכוהנים אומרים במקדש בכל יום.³⁵ אמנם להשערתו של הברמן לא נמצא ביסוס בתפילין מקומראן ועל כן לא שבו לדון בה, אך מכל מקום יש בהצעה זו כדי להדגים את הרושם הכללי שנוצר במחקר באשר לתפילין משלהי ימי הבית על סמך המקורות התלמודיים והממצאים מקומראן.

פירושים שונים למסורות חז"ל בתוספת ממצאים ראשוניים מקומראן הובילו אפוא לגיבוש תמונת עולם חלקית ולא נכונה, כמו למשל ראיית עשרת הדיברות כפרשייה חמישית או ראיית שאר הפרשיות כפרשיות נוספות. הגדרות מעין אלו מופיעות לא רק במאמרים מוקדמים שעסקו בתפילין מקומראן בתקופה שבה עוד שרר ערפל באשר למהותן של אותן פרשיות נוספות, קודם לפרסום כל הממצאים,³⁶ אלא אף כיום, לאחר שפורסמו כל יריעות התפילין והמזוזות והתבררה התמונה האמתית.³⁷

ג

אך האומנם יכלו הסופרים בקומראן להוסיף או לגרוע פרשיות כראות עיניהם? אין לשלול את האפשרות שהתפילין מקומראן, הן אלו שבגרסה המצומצמת והן אלו שבגרסה המורחבת, כללו תמיד את כל ארבע הפרשיות, ורק את ארבע הפרשיות – אלו בגבולות המצומצמים ואלו בגבולות הרחבים – ושהסופרים לא גרעו מהן או הוסיפו עליהן.³⁸ על מנת לבסס טענה זו יש לשוב ולבדוק

34 ספרי דברים לה (מהדורת פינקלשטיין, עמ' 63); מדרש תנאים לדברים ו, ח (מהדורת הופמן, עמ' 27).

35 משנה, תמיד ה, א. וראו: הברמן (לעיל, הערה 33).

36 מלבד אלה הנזכרים כאן ראו: קוהן (לעיל, הערה 1); ידין (לעיל, הערה 1).

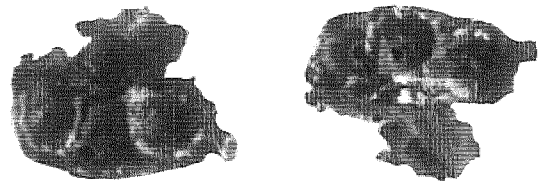
37 ראו למשל: טוב (לעיל, הערה 3).

38 אינני נכנס כאן לבעיית שינויי הנוסח הרבים, הכוללים החסרה של פסוקים ואפילו עריכה הרמוניסטית בחלק מן התפילין בקבוצה זאת, מאחר שעניינים אלו נוגעים לסוגיית נוסח המקרא המשתקף במגילות קומראן ולא להלכות תפילין שבהן אני עוסק. למשל בתפילין A, B ו-J ממערה 4 חסרים הפסוקים דברים ה, כט-ל, ראו: א' רופא, 'דברים ה, כח – ו, א: החיבור והנוסח לאור הסגנון המשנה תורתי ושלוש תפילין מקומראן (4Q128, 129, 137)', תרביץ, נא (תשמ"ב), עמ' 177-184. לעריכה הרמוניסטית ראו: E. Eshel, '4QDeutN – A Text that has Undergone Harmonistic Editing', HUCA, 62 (1991), pp. 122-123. לעניינינו ודאי שלפני הסופרים בקומראן היו נוסחים שונים לפרשיות הללו, והם כנראה לא הקפידו יתר על המידה על ייתור או חיסור של אותיות ואף מילים – בניגוד ברור להלכה של חז"ל – אך בסופו של דבר כתבו את ארבע הפרשיות.

את הממצאים. תחילה אברר אם אכן חלק מן התפילין היו חסרות חלק מן הפרשיות, ובפרט פרשת 'שמע', ולאחר מכן אדון ב-4QN, שהיא כאמור ההוכחה היחידה להוספת פרשיות.

עיון חוזר בממצאים מגלה שאי אפשר להוכיח, ולו מיריעה אחת, שהיו תפילין שלא כללו את כל ארבע הפרשיות, ובמלואן - בניגוד גמור לדבריו של מיליק. אשר לקבוצת התפילין בגרסה המצומצמת של הפרשיות, יריעות 4Q-8Q3I ו-4Q-8Q3I הן יריעות של תפילין של יד,³⁹ שכללו בבירור את כל ארבע הפרשיות בגרסה הקצרה שקבעו חז"ל ורק את אותן ארבע פרשיות. 4QD-F הן שלוש יריעות מתפילין של ראש שנמצאו בתוך הקציצה שלהן. קציצה זו כללה שלושה בתים בלבד, ובכל בית הייתה פרשייה 'קלסית' אחת. הפרשייה החסרה היא כאמור

פרשת 'שמע', ומכאן כזכור הביא מיליק דוגמה לכך שהתפילין מקומראן לא כללו לעתים את 'שמע'. אולם זוהי קביעה תמוהה מאוד, שכן, כפי שמראה תצלומה של הקציצה, כללו תפילין אלו כמעט ללא ספק בית נוסף, שנתלש או התבלה, ושבו הייתה פרשייה נוספת, וקרוב לוודאי שהייתה זו פרשת 'שמע' החסרה.⁴⁰ על כל פנים

קציצת 4QD-F;
שרידי הבית הרביעי
נראים בקצה הימני
של הקציצה

גם אם אין הדבר מוכח, הרי ברור שהדוגמה שהביא מיליק מתפילין אלו לכך שבתפילין מקומראן לא תמיד הקפידו על כתיבת כל ארבע הפרשיות ה'קלסיות' אינה נכונה ומטעה.⁴¹

האם גם בקבוצת התפילין שנכתבו בגרסה המורחבת מופיעות תמיד כל ארבע הפרשיות ובשלמותן? ממרבית היריעות מקבוצה זו אין להביא ראיה לכאן או לכאן. חלקן הן יריעות תפילין של ראש שלא נמצאו מהן כל ארבע היריעות, ועל כן אין לדעת מה עוד נכלל בהן אך לא שרד.⁴² יריעות אחרות הן במצב גרוע יותר: מדובר בפיסות בודדות ובהן מספר פסוקים מפרשיות התפילין, ואי אפשר לדעת אם הן של יד או של ראש, וודאי שאין לדעת אילו פרשיות נכללו בהן.⁴³ הקביעה של מיליק שלא תמיד נכתבו כל הפרשיות בתפילין מקומראן התבססה למעשה רק על שתי תפילין: 4QD-F ו-4QA. כאמור אין להביא ראיה מ-4QD-F, ואם כן נותר כעת לבדוק את 4QA.

39 ההבחנה בין תפילין של יד לתפילין של ראש מתבססת על מספר הפרשיות ביריעה. לפי ההלכה בתפילין של ראש נכתבות הפרשיות על ארבע יריעות ומוכנסות לארבעה בתים, ובתפילין של יד יש יריעה אחת ובה כל הפרשיות בבית אחד. ראו: מכילתא דרבי ישמעאל (לעיל, הערה 7); וכן: בבלי, מנחות (לעיל, הערה 28). אין ספק שהלכה זו הייתה מקובלת גם בקומראן, שכן נמצאו יריעות ובהן כל הפרשיות (הנ"ל, 4QA, 4QB, 1Q13) ובצדן יריעות שבהן רק פרשייה אחת או שתיים ולא יותר, עיינו בטבלאות שבסוף המאמר; וכן נמצאו קציצות משני הסוגים, של בית אחד ושל ארבעה בתים, ראו לעיל, הערה 14.

40 השוו לעיל, הערה 14. הסבירות לכך שבבית זה הייתה פרשת 'שמע' דווקא נובעת לא רק מכך שתפילין אלו כללו רק פרשיות 'קלסיות' - בדומה לשתי האחרות ובדומה להלכה של חז"ל - אלא גם מכך שהנוסח שלהן (המילים המועטות ששרדו) זהה לחלוטין לנוסח המסורה.

41 הקביעה החד-משמעית של מיליק שבתפילין 4QD-F לא נכללה פרשת 'שמע', יוצרת את הרושם שהיה לכך סמך כלשהו בממצא, אולם מיליק לא פירט מהי הראיה לכך, ואנו נותרים עם התמיהה הפשוטה כל כך: מניין לו שלא הייתה יריעה נוספת, שפשוט לא נמצאה?

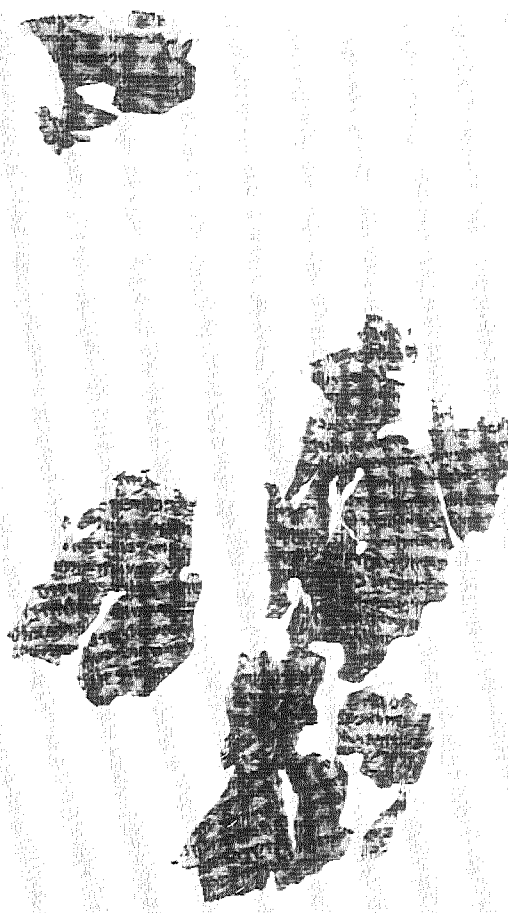
42 יריעות 4Q-8Q3I ו-4Q-8Q3I.

43 יריעות 4Q-8Q3VI ו-4Q-8Q3VI.

4QA היא יריעה הכוללת מספר רב של פרשיות ועל כן היא שייכת ללא ספק לתפילין של יד. מאחר שבתפילין של יד – שלא כבתפילין של ראש – כתובות כל הפרשיות על יריעה אחת, הרי אם ניתן לשחזר בביטחון את מה שהיה כתוב על היריעה, נקל לברר אם אכן משתקפת בה הקפדה על כתיבת כל הפרשיות אם לאו.⁴⁴

ב־4QA הפרשיות כתובות משני צדי היריעה.⁴⁵ בצד א מופיעים בתחילה פסוקי עשרת הדיברות, מדברים ה, א, כולל פסוקי ההמשך (פרשת 'את הדברים האלה') עד ו, ג, כלומר בדיוק עד לפני פרשת 'שמע', אולם אחר כך עבר הסופר לדברים י, יב (פרשת 'ועתה ישראל'), כלומר לתחילתה של הפרשייה

הרביעית (לפי סדר הופעת הפרשיות בתורה) בגרסה המורחבת. יוצא אפוא שהסופר דילג על פרשת 'שמע'. בצד זה של היריעה הגיע הסופר עד לאמצע פרשת 'והיה אם שמע', ובצד ב מופיע המשכה של פרשה זו, ולאחריו באה פרשת 'קדש לי' בתוספת פסוקי הגרסה המורחבת, דהיינו פרשת 'זאת חוקת הפסח'. פרשת 'קדש לי' נקטעת לקראת סופה (המילים האחרונות ששרדו ממנה הן מפסוק ז שבפרק יג), ופרשת 'והיה כי יביאך' איננה מופיעה כלל. מיליק כתב רק שבתפילין אלו פרשת 'שמע' הייתה חסרה, אך הוא לא התייחס כלל לחסרונה של פרשת 'והיה כי יביאך' – אולי משום שהיה סבור שזו הייתה כתובה אך לא שרדה. על כל פנים, מיליק לא ביסס את קביעותיו. הוא לא מסר פרטים מספיקים על גודלם של שרידי היריעה, וחשוב מכך: על הראיות לגודלם של החלקים שלא שרדו, וממילא אין להבין מדבריו מהו

יריעה 4QA,
הצד הקדמי

44 מקבוצת התפילין בגרסה המורחבת יש עוד שתי יריעות של יד: 1Q13 ו־4QB, אך מצב השתמרותן איננו מאפשר לקבוע בביטחון מה גודל החלקים החסרים ביריעה, וממילא קשה לדעת מה היקף השקסט שהיה כתוב על יריעות אלו במקור.

45 על הנוהג לכתוב משני צדי היריעה ראו: מיליק (לעיל, הערה 1), עמ' 36; ידן (לעיל, הערה 1), עמ' 22, הערה 41.

46 ראו: מיליק (שם), עמ' 38, 48.

ההיקף המשוער של הטקסט שנכתב בחלקים אלה, ועל סמך מה קבע שפרשת 'שמע' לא הייתה כתובה בעוד שמחסרונה של 'והיה כי יביאך' התעלם.

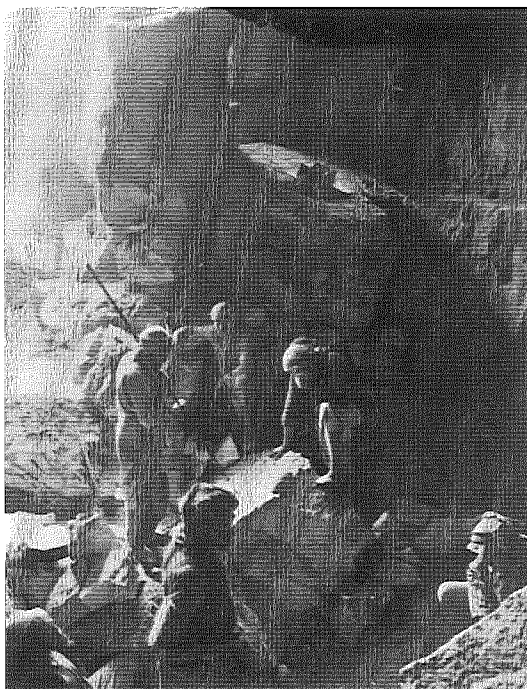
בעזרת תצלומי היריעה שבידינו אפשר לשחזר את גודל החלקים החסרים, וזאת מפני שהיריעה הייתה כתובה משני צדיה, אך באופן מיוחד: הסופר הפך אותה וסובב אותה תשעים מעלות ימינה קודם שהמשיך לכתוב. לכן ניתן לבצע הצלבה של צד א עם צד ב ולדעת היכן הם הקטעים החסרים מהיריעה ומהו גודלם היחסי. בצד א של היריעה חסרות מילים רבות בתחילת כל שורה, כלומר חסר החלק הימני של היריעה. על פי שיטת הכתיבה של הסופר, החלק החסר בצד ב הוא בתחתית היריעה, ומכאן שבצד זה נעלמו לחלוטין שורות שלמות. מהו גודל אותו חלק חסר ומה היקף הטקסט שהיה כתוב בו? אנו יודעים כמה אותיות חסרות בכל שורה בצד א, שהרי נשארו שרידים מכל שורה, ועל פי השוואה לגודל הכתב בחלקים ששרדו אפשר לדעת את גודלו של החלק החסר מהיריעה.⁴⁷ לאחר שגודל החלק החסר ידוע, אפשר להעריך באופן דומה את מספר השורות ומספר האותיות לשורה החסרים בצד ב, ולברר מה היקף הטקסט שהיה כתוב בצד זה אך לא שרד.⁴⁸ מבדיקה זו עולה באופן חד-משמעי שהיה מקום לכתוב באותו חלק שנעלם מהיריעה גם את הפסוקים החסרים מסוף פרשת 'קדש ל', גם את פרשת 'והיה כי יביאך' וגם את פרשת 'שמע'.⁴⁹

47 להלן תיאור מפורט של הבדיקה שערכתי ושל שלבי העבודה. בפענוח הטקסט הכתוב הסתמכתי על הקריאה של מיליק, למעט שחזור שורות 17-18, שבהן אימצתי את הצעתו של רופא (לעיל, הערה 38). מכל מקום לא נכנסתי כלל לשאלות אפיגרפיות, שבהן איני בקי. מדדתי את אורכן של תשע שורות שאין ספק בויהוין בתצלום, ושניתן לראות בדיוק היכן הן מתחילות והיכן הן מסתיימות, וחילקתי את אורכה של כל שורה במספר האותיות הכתובות (כאמור על פי הקריאה של מיליק) כך שהתקבל גודל אות בכל שורה במילימטרים. חישבתי את גודל האות הממוצע בשורות שנבדקו, ולאחר שספרתי את האותיות החסרות וכפלתי מספר זה בגודל האות הממוצע, הגעתי לאומדן של אורך החלק החסר בסנטימטרים. ספירת האותיות החסרות נעשתה על פי הנוסח הקומראני של הטקסט (דהיינו הנוסח הכולל את הצורות המלאות מסוג: לוא, כיא, ושמרתמה), שהוא הנוסח של 4QA, המובא במלואו אצל מיליק (שם), עמ' 46-93. תיתכנה כמובן הוספה או החסרה של אותיות או מילים, אך ההנחה היא שסטיית מעין אלו מקוזזות את עצמן ואין זה אמור להפריע לחישוב אומדן מהימן. בדבר אחד הרשיתי לעצמי לחלוק על מיליק, מיליק חיבר מספר פרגמנטים שנקנו על פי עדותו בשלוש הזדמנויות שונות, ועל פיהם שחזר את היריעה, ראו: מיליק (שם), עמ' 48. הפרגמנט המשולש הקטן המופיע בתצלום של צד א בצד שמאל למטה איננו שייך לעניות דעתי ליריעה זו. ראשית, קשה לשכנע בשיוכו הוודאי של פרגמנט זה קטן, שנקנה בנפרד מהאחרים (וזהו אותו פרגמנט שפורסם - לבדו - על ידי קוהן [לעיל, הערה 1] [4QphylC], לשני האחרים. ושנית - וזו הסיבה העיקרית - מיקומו בצד שמאל אינו הולם את הנתונים המתקבלים מהצלבת שני הצדדים. צד א מסתיים בפסוקים דברים יא, יז, וצד ב מתחיל בפסוק יח שלאחריו. מכאן שהקצה התחתון של צד א (שהוא הקצה הימני של צד ב) והקצה העליון של צד ב (שהוא הקצה השמאלי של צד א) הם ללא ספק הקצוות המקוריים של היריעה, ומצדדים אלו לא נחתכו או התבלו השוליים. לפי זה הפרגמנט המדובר מצוי בצד א מעבר לקצה השמאלי של היריעה - שכאמור נשתמר בוודאות - ועל כן מיקומו אינו הגיוני. מאחר שיש בידינו הגבול השמאלי של צד א (שגם מיליק עצמו התייחס אליו בשחזור הטקסט בפרגמנט העליון של צד א) הרי את כל המילים החסרות בשורות 7-2 יש להשלים רק בצד הימני של היריעה. בדיקה זו מעלה כי משורות 2-14 חסרים בממוצע ובאומדן זהיר כ-4.6 ס"מ, ומשורות 15-30 חסרים כ-3.2 ס"מ לכל הפחות.

48 בצד ב הכתב מעט גדול יותר מאשר בצד א, וכך גם המרווחים בין השורות. גודל האות הממוצע הוא 1 מ"מ; והעובי הממוצע לשורה (כולל המרווח בין שורה לשורה) - 2 מ"מ. לפי זה בחלק החסר נכתבו כ-15 שורות באורך של כ-5 ס"מ, כלומר כל שורה הכילה כ-50 אותיות, ובסך הכול כלל חלק זה כ-750 אותיות; ועוד כ-7 שורות באורך של כ-2.5 ס"מ, כלומר כ-25 אותיות בשורה ובסך הכול עוד כ-175 אותיות. בקטע שנבדק - שעדיין אינו מכסה הכול (שכן יש מספר שורות נוספות בצד א' אותן לא בדקתי בגלל הספק לגבי אורכן המקורי) - יש אפוא מקום לכתיבת כ-925 אותיות לכל הפחות.

49 בכתב הקומראני המלא מספר האותיות בחלק החסר מסוף פרשת 'קדש ל' (בהפחתת מספר מילים שנכתבו בהמשך

אמנם ההשערה שפרשת 'שמע' הייתה כתובה בחלק החסר דחוקה מעט, מאחר שהיריעה כתובה בסדר ברור: תחילה הפרשיות מספר דברים לפי סדרן ואחר כך אלו מספר שמות, גם הן לפי סדרן. על כן הוספת פרשת 'שמע' בסוף תמוהה מעט. אולם, כפי שכבר נאמר לעיל, בתפילין מקומראן

משלחת החפירות
בוואדי מורבעאת

יש וריאציות משונות לא פחות לסידור הפרשיות, ולכן אין לפסול את האפשרות שפרשת 'שמע' נכללה בחלקים החסרים של צד ב של היריעה. יתרה מזו, האפשרות שהסופר הבליט את פרשת 'שמע' – שללא ספק נתפסה גם באותם ימים כבעלת ערך מיוחד – על ידי הפרדתה מהאחרות, מתקבלת על הדעת יותר מהאפשרות שלא כלל דווקא אותה בתפילין אלו, שכללו את כל שאר הפרשיות.

למעשה אפשר להציע אף הסבר נוח יותר, היינו שפרשת 'שמע' נכתבה על יריעה נפרדת. אמנם בתפילין של יד נהגו לכתוב את כל הפרשיות על יריעה אחת, אולם אף לפי ההלכה של חז"ל אם נכתבו פרשיות התפילין של יד על יריעות נפרדות אך הוכנסו כולן לבית אחד, התפילין כשרות.⁵⁰ יש לכך אף עדות ארכאולוגית ברורה: יריעות התפילין מתקופת מרד בר כוכבא שנמצאו במערה בוואדי מורבעאת היו שייכות אליבא דכולי עלמא לתפילין של יד, ובכל זאת פרשת 'שמע' – דווקא פרשת 'שמע'! – נכתבה בהן לבדה על יריעה אחת, ושלוש הפרשיות האחרות נכתבו על יריעה אחרת.⁵¹

אשר על כן ניתן לסכם ולומר שלא רק שאין להוכיח ש-QA4 לא כללה את פרשת 'שמע', יש אף בסיס די נוח לטעון שפרשה זו הופיעה בתפילין אלו אך לא שרדה.

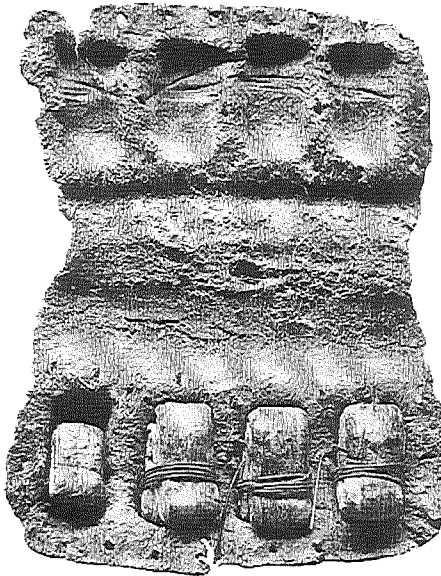
השורה האחרונה ששרדה) הוא כ"ט 165; מספר האותיות של פרשת 'והיה כי יביאך' – כ"ט 400; פרשת 'שמע' – כ"ט 235; סך הכול כ"ט 800 אותיות בלבד.

50 'כיצד כותבן תפילה של יד כותבה על עור אחד ואם כתבה בארבע עורות והניחה בבית אחד יצא' (בבלי מנחות, לד ע"ב); וראו: גורן (לעיל, הערה 3), עמ' 538-539.

51 על התפילין ממורבעאת ראו: R. De Vaux, 'Quelques Textes Hébreux de Muraba'at', RB, 60 (1953), p. 269; H. Benoit, J.T. Milik & R. De Vaux, *Les Grottes de Muraba'at* (DJD, II), Oxford 1961, pp. 80-85. מתקופת מרד בר כוכבא נמצאו עוד מספר יריעות תפילין: יריעה אחת מתפילין של יד ממערה לא ידועה הוזכרה בקצרה על ידי מיליק, ראו: בנואה, מיליק ודה וו (שם); שתי יריעות מתפילין של ראש מנחל צאלים הכוללות את הפרשיות 'קדש לי' ו'והיה כי יביאך', ראו: 'אהרונ', 'מחנה ב', יריעות, כה (תשכ"ה), עמ' 30-33, לוח טו; לאחרונה פורסמה יריעה נוספת של תפילין של יד ממדבר יהודה (נחל חבר או נחל צאלים), שסימונה Xhev/SePhyl, ראו: J. Charlesworth et al., *Miscellaneous Texts from the Judean Desert* (DJD, 38), Oxford 2000, pp. 183-191 (וושמא זו אותה יריעה שהוכיח מיליק באופן כללי). כידוע התפילין מימי מרד בר כוכבא תואמות לחלוטין את ההלכה של חז"ל (ראו למשל: גורן [לעיל, הערה 3]), וגוסס פרשיותיהן זהה לחלוטין לגוסס המסורה (בתפילין ממורבעאת ומצאלים) או לפחות מבוסס באופן מובהק על גוסס זה (Xhev/SePhyl), ובכך הן מצטרפות לתמונה הכללית המקובלת על רמת שמירת ההלכה בקרב לוחמי בר כוכבא (ראו: א' אופנהיימר, 'בר כוכבא וקיום מצוות', הנ"ל וא' רפפורט [עורכים], מרד בר כוכבא: מחקרים חדשים, ירושלים תשמ"ד, עמ' 140-146). מכיוון שכך העדות מהתפילין ממורבעאת בהחלט מחזקת את המסורת ההלכתית הנוכחית.

הטענה שבתנ"ך מקומראן נכתבו תמיד כל ארבע הפרשיות ובשלמותן הוכחה עד כה על דרך השלילה - אי אפשר להוכיח שבתנ"ך מקומראן הייתה חסרה פרשייה כלשהי או אפילו חלק של פרשייה. אך אפשר להוכיח טענה זו גם על דרך החיוב - במקרה אחד ניתן להיווכח כיצד נכתבו בתנ"ך כל ארבע הפרשיות, בגרסה המורחבת, ובשלמותן. המדובר בתנ"ך XQ1-4 שפורסמו על ידי ידן. אלו תנ"ך של ראש שנרכשו מידי סוחר עתיקות כאשר

שלוש מתוך ארבע היריעות נמצאו בביתן המקוריים (דבר שאפשר גם לעמוד על סדרן של הפרשיות). היריעה הרביעית לא הייתה שייכת במקור לתנ"ך אלו וכנראה הוכנסה על ידי המוכר לבית הרביעי בקצירת התנ"ך. מדובר אם כן בשלוש יריעות השייכות בוודאות לאותן תנ"ך. ביריעה הראשונה נכתבו פרשת 'ואת הוקת הפסח', 'קדש לי' ושמונת הפסוקים הראשונים של 'ועתה ישראל' (דברים י, יב-יט); ביריעה השנייה - 'את הדברים האלה' ופרשת 'שמע'; וביריעה השלישית - עשרת הדיברות ופרשת 'והיה כי יביאך'.

למעלה: תנ"ך של ראש מקומראן XQ1-4 (מוגדל פי שלושה)
מימין: יריעה XQ1 לאחר פתיחתה (מוגדל פי שניים)

מה היה כתוב ביריעה הרביעית? אף שידן טרם בחן את התנ"ך ממערה 4 בעת שפרסם את מחקרו, הוא כבר שיער שהיריעה הרביעית כללה את פסוקי ההמשך של 'ועתה ישראל' (דברים י, כ - יא, יב) ואת פרשת 'והיה אם שמע', כך שארבע היריעות ביחד כללו את כל הפרשיות בגרסה

יריעת תנ"ך של יד ממורבא; על היריעה הקטנה כתובה פרשת 'שמע' לבדה (מוגדל מקורי)

המורחבת.⁵² סברה זו מתחזקת על ידי היריעות הרבות ממערה 4, שהוכיחו שאכן אלו ורק אלו הם הפסוקים שניתן לצפות עוד שיופיעו (שוב, להוציא החריג 4QN), אך היא מתבססת בעיקר על העובדה שהיריעות XQ1-3 היו מלבניות ובגודל כמעט זהה, כך שמסתבר שהיריעה הרביעית הייתה בגודל דומה, ואם כן היקף הטקסט שנכתב בה זהה באופן כללי לזה שבשלוש היריעות. ואכן היקף הפסוקים המוצעים ליריעה הרביעית זהה בעיקרו לזה שבשלוש היריעות האחרות. מכאן שאין סיבה לפקפק בהשערה של ידין, ויש בידינו כמעט בוודאות תפילין המעידות על כתיבת כל ארבע הפרשיות ורק ארבע הפרשיות, במלואן ובגרסה המורחבת.

ד

עד כה שללתי את האפשרות שהתפילין מקומראן חסרו אילו שהן פרשיות, כעת יש לדון ביריעה 4QN המוכיחה את האפשרות להוספת פרשיות. ביריעה 4QN מופיעים כאמור שרידים של מספר פסוקים מתוך שירת 'האזינו' בלבד (דברים לב; הפסוקים יד-כ, לב-לג). חלק מן הפסוקים כתובים במאוזן וחלק במאונך, ותופעה דומה מצינו ביריעת 4QJ שהוזכרה לעיל בקשר לסוגיית סדר הפרשיות, ושם גם הצעתי הסברים לתופעה. סביר שהיריעה המקורית כללה את כל שירת 'האזינו', וכמובן אין לשלול את האפשרות שהיא כללה גם פסוקים אחרים.

יריעה 4QN היא חריגה מכמה בחינות: היא היחידה שבה כתובים פסוקים מ'האזינו'; היא היחידה שאיננה כוללת פסוקים מארבע פרשיות התפילין; והיא חריגה לא רק בהשוואה לתפילין שנמצאו בקומראן אלא אף בהשוואה למזוזות שנמצאו שם, שגם הן אינן כוללות פסוקים שמחוץ לפרשיות המוכרות לנו.⁵³

השאלה המתבקשת היא אפוא מניין לנו ש-4QN היא אכן יריעת תפילין. יריעה זו, כמרבית שאר יריעות התפילין מקומראן (למעט התפילין של ידין ו-4QD-F), לא נמצאה בתוך קציצה, וזיהויה כיריעת תפילין נעשה אפוא לפי גודל הקלף וצורת הכתב בלבד. לדעת מיליק גודל הקלף וצורת הכתב הם קריטריונים מספקים להגדרת יריעות התפילין, שכן הם כוללים מאפיינים ברורים מאוד, שאין לטעות בהם. יריעות התפילין הן זעירות ודקיקות ביותר וכך גם הכתב שעליהן, וברור שהן אינן חלק ממגילה כלשהי. בדומה לכך הקציצות שנמצאו בקומראן הן קטנות ביותר, והשיוך ההדדי מתבקש. התפילין ניכרות גם בכתב המיוחד שלהן. אלו הן אותיות חצי עגולות שכמעט ניתן להגדירן ככתב של

52 ידין (לעיל, הערה 1), עמ' 23.

53 מזוזות נמצאו במערה 4 ובמערה 8, ראו: מיליק (לעיל, הערה 1), עמ' 80-85; באיה, מיליק ודה וו (לעיל, הערה 1), עמ' 158-161. ההבחנה בין תפילין לבין מזוזות נעשית בעיקר לפי גודל הקלף, אך גם לפי מספר קריטריונים נוספים, ראו: מיליק (שם), עמ' 36. עם זאת יש ספקות לגבי חלק מהיריעות אם הן של תפילין או של מזוזות, ראו: שם. מכל מקום במזוזות המעטות שישנן בקומראן מופיעות באופן כללי אותן הפרשיות שיש בתפילין, ובגרסה המורחבת. במזוזות F ו-G ממערה 4 מופיעות במפתיע הפרשיות 'קדש לי' 'זהה כי יביאך', שלפי הלכת חז"ל נכתבות בתפילין אך לא במזוזה (שהרי אין בהן הציווי 'וכתבתם על מזוזה ביתך'), ואולי אין אלו יריעות של מזוזה; מיליק עצמו הסתפק כאמור בזיהויה של יריעה G. על כל פנים פרשת 'האזינו' איננה מופיעה במזוזות מקומראן.

התפילין.⁵⁴ יתרה מזו, לפי מיליק הכתב ביריעה 4QN זהה לחלוטין לזה שביריעות 4QL ו-4QM, ועל כן לטענתו יש לראות בשלוש יריעות אלו חלק מאותן תפילין, של ראש, ואין להפריד ביניהן.⁵⁵ אפשר אולי להסביר את כתיבת פסוקי 'האזינו' בתפילין לאור מציאותם בחלק מן הכתבים שנמצאו בקומראן, ואשר הוגדרו כבר קטעי תפילה.⁵⁶ מאחר שהקשר בין תפילין לתפילה ברור,

יריעה 4QN
והתעתיק שלה
(מוגדל פי שלושה)

[...] [כרים ואילים]
[בני בשן ועתודים עם חלב כליות] מחטה מלם
[ענב תשתה חמר⁵⁵ אכל⁵⁵ ל⁵⁵] עקוב וישבע
5 [ויבעס וישמן יסור] ון שמנתה
[עביתה כשית] ויטוש
[אלה עשהו וינבל] ו צור⁵
[שועתו⁵⁶ יקינאני] בורים
ב[תועבות י] כע[ס] וני
10 "יזבחו לש[דים] ולא אלה
אלוהים ולא ידעום⁵⁷ מקרוב
בו לא שפרום אבותיכמה⁵⁸ והצו
ר יל[ד] כה תשא ותשכח אל מה[וללכה]
15 יו[ר]א יהוה ויקנא⁵⁹ ויאמר א[סתירה]
L

אפשר אולי לקבל את מציאותם של פסוקי 'האזינו' גם בתפילין.⁵⁷ אולם הקושי הרב הכרוך בהסבר זה מחייב לנסות למצוא הסברים אחרים לפשרה של יריעה זו.

יש אפשרות אחת נוספת, שלא הועלתה עדיין במחקר, והיא שיריעה 4QN היא קמע ולא יריעת תפילין. אמנם עד כה לא זוהו קמעות בקומראן, אולם קטעים של שירה מגיית נמצאו גם נמצאו שם,⁵⁸ ולאורם ניתן לשער בביטחון כי גם קמעות היו בשימוש בקומראן. למעשה השפע הרב של מידע על קמעות בפרט ועל מגיה בכלל בארץ ישראל ומחוצה לה, בתקופת בית שני ובתקופות אחרות, העולה הן מהממצא האפיגרפי והן ממקורות ספרותיים ותלמודיים לרוב, וההולך ונצבר בתנופה בשנים האחרונות, אינו מותיר מקום לספק בדבר האפשרות (לפחות) שבקומראן השתמשו בקמעות.⁵⁹

54 ראו: מיליק (שם), עמ' 34-37; ידין (לעיל, הערה 1), עמ' 6, 14.

55 מיליק (שם), עמ' 70.

56 מדובר ביריעות קלף שעליהן כתובות זו אחר זו מספר פרשיות מקראיות – מאלה שאנו מוצאים בתפילין ומוזויות בגלל גודל היריעות ברור שאין מדובר בתפילין או במוזויות, אך העובדה שמקובצות בהן יחד מספר פרשיות ממקומות שונים מוכיחה שאין מדובר במגילה מקראית רגילה. לדין ביריעות אלו ראו: אשל (לעיל, הערה 38), עמ' 151-154.

57 אולי הפסוקים שאחרי השירה יכולים להסביר את כתיבתה בתפילין. בסוף השירה כתוב: 'זיכל משה לדבר את כל הדברים האלה... ויאמר אלהם שימו לבכם לכל הדברים...' (דברים לב, מה-מו). פסוקים אלו מזכירים חלק מהפסוקים המופיעים בפרשיות התפילין (דברים ה, ו; יא, יח).

58 ראו: ב' ניצן, תפילת קומראן ושירתה, 'ירושלים תשנ"ז', עמ' 165-205.

59 ראו למשל: J. Naveh & S. Shaked, *Amulets and Magic Bowls*, Jerusalem 1985; idem, *Magic Spells and Formulae*.

הדמיון בין יריעת 4QN ליריעות התפילין אינו מהווה ראיה לסתור את האפשרות שלפנינו קמע, אלא להפך. בספרות חז"ל יש דוגמאות רבות לכך שקמעות ותפילין הם חפצים דומים מבחינה חיצונית וצורנית, ואף ייעודם נתפס פעמים רבות באופן זהה.⁶⁰ מבחינה זו יכולה יריעה 4QN להיות קמע בדיוק כפי שהיא יכולה להיות יריעת תפילין. הכתב הוזהה ביריעה זו וביריעות M ו-L יכול להיות מוסבר בפשטות בכך שאותו סופר כתב את שלושתן, אך את אלו כתפילין ואת זו כקמע. בשירת 'האזינו' מצויים פסוקים שונים המתאימים מבחינת תוכנם להיכתב על קמע, כמו למשל פסוק לט: 'אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא'. בקמעות מהגניזה שפרסמו יוסף נוה ושאל שקד מופיעים לעתים פסוקים נוספים משירת 'האזינו' כמו למשל פסוקים א-ג⁶¹ ופסוק כב.⁶² אמנם קמע 'רגיל' אינו מכיל פרק שלם מהמקרא, אלא יש בו לקט של פסוקים או ביטויים בצד השבעות מגיות, שמות מלאכים וכדומה. אך כאמור אין לשלול את האפשרות ש-4QN כללה במקור עוד מילים ופסוקים שאינם דווקא משירת 'האזינו'. גם אם נדחה אפשרות זו, מאחר שאין ביריעה כפי שהיא נתונה בידינו פסוקים אחרים מלבד אלו של שירת 'האזינו', עדיין אין כאן קושי. ידוע גם נוהג לכתוב או לומר בהקשרים מגיים פרקי מקרא שלמים – בייחוד פרקי תהילים, דוגמת מזמור לג או צא – לכל היותר בתוספת אי אלו שמות אלוהיים או שמות של מלאכים.⁶³ שירת 'האזינו' מבחינת תוכנה ודאי יכולה הייתה להיתפס בזמן מן הזמנים כטקסט שראוי לאמרו או לכתבו בשלמותו לצרכים שונים, והעובדה שאין דוגמה ממשית כזאת אינה גורעת במקרה זה מסבירותה של ההשערה. לפיכך האפשרות ש-4QN היא שריד של קמע נראית נוחה וסבירה הרבה יותר מן האפשרות שהיא שריד של יריעת תפילין, ואשר על כן אני מציע לסווג אותה כקמע ולא כיריעת תפילין.

ה

אין להוכיח אפוא שהתפילין מקומראן כללו פרשיות נוספות על הארבע הידועות או שהן חסרו לעתים איזו מהן, וההבדל בינן לבין התפילין של חז"ל נוגע אפוא רק לגבולות הפרשיות ולסדרן. האם לפנינו שתי שיטות שהתקיימו בו־זמנית ובמקביל – ואם כך יש כאן מחלוקת הלכתית בין־כתתית – או שהתפילין מקומראן מייצגות שלב קדום של ההלכה, בעוד שההלכה של חז"ל משקפת התפתחות מאוחרת? לשאלה זו חשיבות עקרונית והיא חורגת מעבר לעניינן של התפילין דווקא.

Jerusalem 1993; L.H. Schiffman & M.D. Swartz, *Hebrew and Aramaic Incantation Texts from the Cairo Geniza*, Sheffield 1992. מרבית הממצאים המתוארים בספרים אלו הם מהגניזה הקהירית או מבבל (קערות מגיות), אך הם מהווים לכל הדעות אמצעי טוב להבנת מושג הקמעות גם בזמנים ובמקומות אחרים, שמהם לא שרדו ממצאים אפיגרפיים אלא רק תיאורים ספרותיים. לסיכום עדכני הן של הממצאים האפיגרפיים והן של המקורות התלמודיים העוסקים בקמעות ולדיון ממצה ראו: ח' משגב, 'המקורות האפיגרפיים היהודיים (עבריים וארמיים) לעומת המסורות המשתקפות בספרות התלמודית', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ט, עמ' 168-146, 18-17.

60 כל המקורות בעניין זה סוכמו ונדונו אצל טיגאי (לעיל, הערה 3), טורים 885-886, עיינו שם.

61 נוה ושקד, נוסחאות (לעיל, הערה 59), עמ' 184, טור 7, שורות 16-17.

62 נוה ושקד, קמעות (לעיל, הערה 59), עמ' 234, שורות 5-7.

63 ראו למשל את החיבור 'שמושי תהלים' המתוארך כבר לתקופת הגאונים. על שילוב כל מזמור לג מתהלים

כדי להשיב על שאלה זו מן הראוי לברר מה בעצם עומד בבסיס המחלוקת בין הגרסה הרחבה לגרסה המצומצמת של הפרשיות. כפי שכבר צוין לעיל, דווקא הגרסה הרחבה נראית הגיונית ו'נכונה' יותר, ויש אפוא לשאול מהי הסיבה – ויותר מכך, מהי ההצדקה – לקטיעת 'הדברים האלה' ולצמצום היקף הפרשיות להיקף שנקבע לבסוף על ידי חז"ל.

ייתכן שהתשובה על שאלה זאת קשורה בהשערה שהעלו כבר חלק מן החוקרים שעסקו בתפילין מקומראן, השערה הנוגעת למציאותן של עשרת הדיברות בתפילין אלו. במסורת מפורסמת בירושלמי נאמר: 'דבר מתנה ור' שמואל בר נחמן אמר תרויהון אמרין בדין הוה שיהו קורין עשרת הדברו[ת] בכל יום ומפני מה אין קורין אותן מפני טינת⁶⁴ המינין שלא יהו אומי[ן] אלו לבד[ן] ניתנו לו למשה בסיני'.⁶⁵ השערת החוקרים הייתה שעם הוצאתן מהתפילה 'מפני טינת המינין' הוצאו עשרת הדיברות גם מן התפילין.⁶⁶ אולם בכך עדיין לא ניתנה תשובה מלאה על השאלה, שכן עדיין יש לברר מתי ומדוע הוצאו שאר פסוקי הפרשיות הנרחבות שיש בתפילין מקומראן או לחלופין מהו הטעם לא לכלול אותם בתפילין. ייתכן שהאילוף שהביא להוצאת עשרת הדיברות מהתפילין ולקטיעת ראשיתה של הפרשייה השלישית, יצר צורך בכללים חדשים לקביעת היקף הטקסטים שיש לכלול בתפילין, כללים שיצדיקו את השמטת עשרת הדיברות. ובעקבות זאת נקבע שגבולות הפרשיות יהיו פרשייה סתומה אחת, וכך למעשה יחד עם עשרת הדיברות – וכדי להצדיק את השמטתן מהתפילין – הושמטו שאר הפרשיות הנוספות ונקבעה הגרסה המצומצמת.

ההתפתחות שתוארה כמובן איננה מחויבת המציאות, וייתכן ששתי השיטות – המצומצמת והמרחיבה – התקיימו בו־זמנית, כשני נוהגים אפשריים ולגיטימיים. להסבר השינויים כמשקפים התפתחות חוצה זרמים מסייעות מספר עובדות שהובאו במאמר זה. עובדה אחת היא הדמיון הרב בין התפילין מקומראן לבין אלו של חז"ל. דמיון זה בא לידי ביטוי בקבלת העיקרון של ארבע הפרשיות הכוללות את מצוות התפילין, בחלוקה לתפילין של יד ושל ראש (קציצה של בית אחד מול קציצה של ארבע טוטפות) ובעוד עשרות דינים שעליהם עמד דוד רוטשטיין, ואשר הביאו אותו למסקנה שהמשותף והזהה בין התפילין מקומראן לבין אלו של חז"ל רב על המפריד והשווה.⁶⁷ עובדה אחרת

ב'הבדלה דרבי עקיבא' המיסטית ראו: ג' שלום, 'הבדלה דרבי עקיבא – מקור למסורת המאגיה היהודית בתקופת הגאונים', תרביץ, נ (תשמ"א), עמ' 280.

64 כך היא הקריאה הנכונה (ולא 'טענת'). ראו: ש' ליברמן, הירושלמי כפשוטו, ירושלים תרצ"ה, עמ' 526.

65 ירושלמי, ברכות א, ד (ג ע"ג).

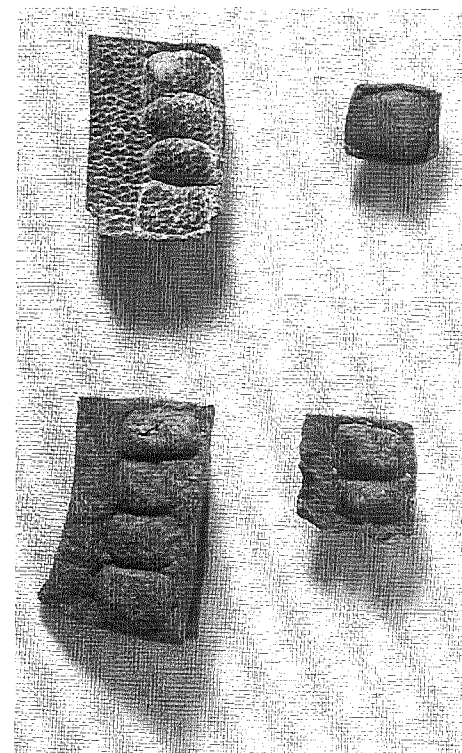
66 ראו: מאן (לעיל, הערה 32), עמ' 291; הברמן (לעיל, הערה 33), עמ' 174; ידין (לעיל, הערה 1), עמ' 24; טיגאי (לעיל, הערה 3), טור 889. פסקה זו בירושלמי לברכות, עניין הכללתן של עשרת הדיברות בקריאת שמע או בתפילה בימי הבית ותהליך הוצאתן לאחר מכן נדונו רבות במחקר. ראו למשל: א"א אורבך, 'מעמדם של עשרת הדברות בתורה ובתפילה', ב"צ סגל (עורך), עשרת הדברות בראי הדורות, ירושלים תשמ"ו, עמ' 127-145 והביבליוגרפיה המובאת בהערות שם. דעה רווחת קושרת את המינים המוזכרים במסורת זאת לנוצרים הראשונים, ואת ביטול אמירת עשרת הדיברות – לתיקון ברכת המינים בימנה בימי רבן גמליאל, כלומר אחרי התקופה הנדונה כאן. ראו למשל: י"ד גילת, פרקים בהשתלשלות ההלכה, רמת-גן תשנ"ב, עמ' 285-286. אולם המונח מינים נקבע כנראה מלכתחילה ככינוי לקבוצות פורשות אחרות, ורק מאוחר יותר נכללו בו גם הנוצרים, ראו: ד' פלוסר, "מקצת מעשי התורה" וברכת המינים, תרביץ, סא (תשנ"ב), עמ' 340. אין זה מן הנמנע אפוא שהוויכוח על עשרת הדיברות התקיים כבר בפני הבית. לעומת זאת אורבך איחר בהרבה את ביטול אמירת עשרת הדיברות, ראו: אורבך (שם), עמ' 138-140.

67 ראו לעיל, הערה 6.

המסייעת להסבר השינויים כמשקפים התפתחות בהלכה היא טענתו של טוב שהתפילין שאינן כתובות בסגנון הקומראני הובאו לקומראן מבחוץ.⁶⁸ כאמור טענה זו מובילה למסקנה שחלק מהתפילין בגרסה המורחבת אינן יצירה כתתית ייחודית אלא תופעה שרווחה גם מחוץ לקומראן. נראה שגם ההבדל בסדר הפרשיות נובע מהתפתחות. יצחק דב גילת עמד במחקריו הרבים על

תהליך התגבשותה של ההלכה כתהליך שמגמתו ליצור כללים אחידים והגדרות מדויקות בכל תחום ותחום ולהביא לסטנדרטיזציה של ההלכה.⁶⁹ ייתכן אפוא שגם כאן משתקף תהליך של מעבר ממצב של חוסר סדר לכללים ברורים ומחייבים. עם זאת יש לציין כי בתפילין מקומראן אין שום סדר מחייב רק בתפילין בגרסה המורחבת של הפרשיות, ואילו בתפילין בגרסה המקוצרת אפשר להצביע בקלות על סדר הפרשיות. מסתבר כי חוסר הסדר נבע בראש ובראשונה מגודלן של הפרשיות בגרסה המורחבת; בגרסה הקצרה לא הייתה שום סיבה שלא לכתוב באופן מסודר. מכל מקום משתי התפילין של יד ממערות בר כוכבא – שלשיטתנו גם הן נציגות הקבוצה בעלת הגרסה המצומצמת – באחת סדר הפרשיות הוא כשיטת רש"י, כלומר כסדר הופעתן בתורה, ובאחרת קודמת 'והיה אם שמע' ל'שמע', כשיטת רבנו תם.⁷⁰ ב-4QC הסדר הוא כשיטת רש"י, ואילו ב-8Q31 כתובות שתי הפרשיות הנזכרות זו במקביל לזו, וכבר ידיו הציע שאולי יש כאן רצון לצאת ידי שתי השיטות.⁷¹ בכל התפילין הללו קודמות אפוא הפרשיות של ספר שמות לאלו של ספר דברים. לעומתן ב-4QD-F קודמות הפרשיות מספר דברים לאלו שמספר שמות. הזכרתי לעיל שבבבלי מובאת ברייתא הקובעת את סדרן של הפרשיות: 'ת"ר כיצד סדרן "קדש לי" "והי' [ה] כי יביאך" מימין "שמע" "והי' [ה] אם שמע" משמאל'. בהמשך הדיון שם

מקשה מאן דהו: 'והתניא איפכא!'; ואביי מיישב את קושייתו: 'לא קשיא כאן מימינו של קורא כן מימינו של מניח'. לפי כללי המחקר התלמודי קשה לסמוך על קדמותן של ברייתות אנונימיות בבבלי (אחת מצוטטת כלשונה, על השנייה רק נאמר שהיא הפוכה), בפרט כשהן גם סותרות זו את זו.⁷² אולם מתפילין 4QD-F מתברר שה'תניא איפכא', המוזכרת כבדרך אגב וללא פירוט נוסף, דווקא משקפת

קציצות תפילין של ראש ושל יד שנמצאו במדבר יהודה

68 ראו לעיל, ליד הערה 22.

69 גילת (לעיל, הערה 66), עמ' 12-13 ועוד הרבה שם.

70 על מחלוקת רש"י ורבנו תם עיינו: בבלי, מנחות לד ע"ב, רש"י ותוספות, ד"ה 'והקורא'. על התפילין מימי בר כוכבא ראו לעיל, הערה 51. סדר הפרשיות בתפילין שהוזכרו בקצרה – אך לא הוצגו – על ידי מיליק, זהה לזה שב-XHew/SePhyl, מה שמחזק את ההשערה שמדובר באותן תפילין.

71 ידיו (לעיל, הערה 1), עמ' 9, הערה 28. יש לציין שטענתו שם, וגם בהמשך מאמרו, שבתפילין מקומראן הקפידו על סדר הפרשיות, הייתה אפשרית לאור הממצאים שפורסמו עד אז – וגם זאת בדיוק רב – אולם הקבוצה הגדולה ממערה 4 שפורסמה אחר כך שוללת כל אפשרות כזאת.

72 השוו לדעתו של רוטשטיין (לעיל, הערה 28).

מציאות ראלית ונוהג קדום. תירוצו של אביי, המבקש ליישב את שתי הברייתות באופן שלא יסתרו זו את זו, מכחיש אפוא מציאות קיימת – אם מתוך חוסר ידיעת הנוהג הקדום ואם מתוך רצון מודע לקבץ נוהג אחד.

★

בדברי המבוא למאמר זה ציינתי מספר נושאים שעליהם ניתן לשפוך מעט אור על ידי השוואת התפילין מקומראן להלכה של חז"ל. אנסה כעת לסכם את הדברים.

אשר ליחס שבין ההלכה של כת קומראן לבין זו של הפרושים-חז"ל ברור שבהלכות תפילין הייתה ביניהן קרבה רבה. הדעת נוטה לקבוע שתוכן הפרשיות לא היה נתון כלל במחלוקת, אולם אף אם הייתה מחלוקת בשאלה זו היא נסבה רק על גבולותיהן של ארבע הפרשיות, ומבחינה עקרונית לא היה בנושא זה כל שוני מהותי. מכיוון שכך התפילין מקומראן יכולות לשפוך אור לא רק על ההלכה הכתתית אלא גם על התפתחותה של הלכת חז"ל, ומכאן אף על מה שמעטים לדבר בו – על אותן הלכות שהיו משותפות לחברי הכתות השונות, ושביטאו את המשותף לכלל היהודים בשלהי ימי הבית, חברי הכתות השונות ואולי אף אלה שלא היו חברים בהן.⁷³

אשר לשימוש במסורות חז"ל לצורך הבנת ההלכה של שלהי ימי הבית נלמדו דברים חשובים. הניסיונות ללמוד מהמאמר 'חומר בדברי סופרים... האומר... חמש טוטפות'⁷⁴ שהיו בימי הבית מי שכללו בתפילין בית או פרשייה נוספים אינם זוכים לביסוס על ידי הממצאים מקומראן, ואף להפך – דומה שהממצאים מקומראן מעידים שלא הייתה תופעה כזאת. יש ללמוד מכך על מידת הזהירות הדרושה בהעלאת השערות 'היסטוריות' לאור מסורות הלכתיות תמימות. אשר למדרש ההלכה שעל פיו נכללו לכאורה בתפילין גם עשרת הדיברות ו'פרשת ציצית',⁷⁵ מסתבר של'הוה אמינא' לכלול את עשרת הדיברות בתפילין יש רקע היסטורי ברור, אך לעומת זאת לא נמצאו בקומראן תפילין שבהן נכתבה פרשת 'ויאמר'. במה שנוגע לפרשת 'ויאמר' מדובר אפוא בדיון הלכתי תאורטי שלא כוון בהכרח למציאות קונקרטית. ושמא יש לומר שמדרש זה ביקש לשלול את כתיבת עשרת הדיברות בתפילין, דבר שהיה נוהג לפחות בחוגים מסוימים בימי בית שני, וכדי לעגן ולבסס את הדרשה 'אלו בקשירה ואין עשר דברות בקשירה' הדגים את הדבר גם בפרשת 'ויאמר', שאף היא נאמרה בכל יום במקדש ('בשינון' כלשון מדרש ההלכה) אך לכולי עלמא לא נכתבה בתפילין.

73 לניסיון המפורט ביותר להתמודד עם סוגיה זו ראו: E.P. Sanders, *Judaism: Practice and Belief*, London 1992. סנדרס עוסק במה שהוא מכנה Common Judaism. הדמיון הבסיסי בין התפילין מקומראן לבין אלו של חז"ל מלמד אולי שמדובר במסורת עתיקת יומין, מהימים שלפני ההתפלגות לכתות, המתוארכת בידי מרבית החוקרים לראשית התקופה החשמונאית. מעניין אם כן שחז"ל אכן ייחסו את קביעת ארבע הטוטפות – ומכאן גם ארבע פרשיות התפילין – ל'דברי סופרים' (ראו לעיל, הערה 31). אף שהמושג דברי סופרים מכוון לעתים לדברי חכמים בכלל, ייתכן גם שהוא מכוון במקרה זה ל'סופרים' ההיסטוריים, אשר פעלו סביב התקופה הפרסית-ההלניסטית, לפני ה'זוגות' ולפני ימי החשמונאים, בתקופה המוקדמת והעלומה של ימי הבית השני, וכאמור לפני ההתפלגות הכתתית. על הסופרים וזמן פעולתם ועל הבעיות הקשורות בהבנת זמנם ותפקידם ראו למשל: י"ג אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, ירושלים תשי"ז, עמ' 503-504; א"א אורבך, 'הדרשה כיסוד ההלכה ובעיית הסופרים', תרביץ, כז (תשי"ח), עמ' 172-179; ח"ד מנטל, אנשי כנסת הגדולה, ירושלים תשמ"ג, עמ' 146-165.

74 ראו לעיל, הערה 31.

75 ראו לעיל, הערה 34.

טבלה א: תוכן התפילין

מקרא: על שמות הפרשיות ושיתת הצגת הנתונים בטבלה עיינו לעיל, עמ' 23.

X	מציין שהפרשייה כתובה ביריעה הנדונה
?X	פירושו שהקריאה איננה בטוחה די הצורך
+	מציין שהפרשייה הייתה כתובה כנראה אך לא שרדה
-	מציין שהפרשייה לא הייתה כתובה בוודאות
□	משבצת ריקה פירושה שאין לדעת אם הפרשייה הייתה כתובה אם לאו
*	תפילין שליד מספרן מצוינת כוכבית הן תפילין קומראניות (כהגדרתו של טוב ⁷⁶)
]	יריעות אחדות השייכות ככל הנראה לתפילה אחת של ראש מסומנות על ידי קו מאחד מימין לטבלה

תפילין	זאת חוקת הפסח ⁷⁷ (שמות יב, מג-נא)	קדש ל' (שמות יג, א-י')	זיהיה כי יביאך ⁷⁸ (שמות יג, יא-טו)	עשרת הדיברות (דברים ה, א-יח)	את הדברים' (דברים ה, יט - ו, ג)	שמע ישראל' (דברים ו, ד-ט)	זענה ישראל' (דברים י, יב - יא, יב)	זיהיה אם שמע' (דברים יא, יג-כא)
1Q13	+	X	?X	X	X	+	X	+
8Q3I	-	X	X	-	-	X	-	X
8Q3II	□	□	□	□	X	□	X (מ-י, כ)	□
8Q3III	X	□	□	X	□	□	X (עד י, יט)	□
8Q3IV	□	□	□	□	□	□	X	□
XQ1	X	X	-	-	-	-	X (עד י, יט)	-
XQ2	-	-	-	-	X	X	-	-
XQ3	-	-	X	X	-	-	-	-
XQ4	-	?X	-	-	-	-	-	-
*4QA	X	X	+	X	X	+	X	X
*4QB	+	X	X	X	X	+	+	+
4QC	-	X	X	-	-	X	-	X
4QD	-	-	-	-	-	-	-	X
4QE	-	X	-	-	-	-	-	-
4QF	-	-	X	-	-	-	-	-
4QG	-	-	X (2 פס')	X	-	-	-	-
4QH	-	-	X (המשך)	-	X	X	-	-
4QI	X	X	□	□	□	?X	□	X

תפילין	זאת חוקת הפסח (שמות יב, מג-נא)	קדש לי (שמות יג, א-י)	זוהיה כי יביאך (שמות יג, יא-טו)	עשרת הדיברות (דברים ה, א-יח)	את הדברים (דברים ה, יט - ו, ג)	שמע ישראל (דברים ו, ד-ט)	זעתי ישראל (דברים י, יב - יא, יב)	זוהיה אם שמע (דברים יא, יג-כא)
*4QJ	-	-	-	X	X	-	-	-
*4QK	-	-	-	-	-	-	X	-
*4QL	□	□	□	X	X (חלק)	□	□	□
*4QM	X	X	-	-	X (המשך?)	X	-	-
*4QN	דברים לב ('האזינו') - קמע ולא יריעת תפילין!							
*4QO	□	□	□	X	□	X	□	□
4QP	□	□	□	□	□	□	X	X
*4QQ	□	X	□	□	□	□	X?	X
4QR	-	X	-	-	-	-	-	-
4QS	□	□	□	□	□	□	□	X
4QT	□	□	□	□	□	□	□	□
4QU	□	□	□	□	□	□	□	□
מורבעאת	-	X	X	-	-	X	-	X
צאלים	□	X	X	□	□	□	□	□
Xhev/SePhyl	-	X	X	-	-	X	-	X

טבלה ב: סדר הפרשיות

מקרא	סימני הפרשיות:	1	'קדש לי'
		2	'והיה כי יביאך'
		3	'שמע ישראל'
		4	'והיה אם שמע'
		1(A)	'זאת חוקת הפסח'
		3(A)	'עשרת הדיברות'
		3(B)	'את הדברים האלה'
		4(A)	'ועתה ישראל'
[]	השלמות מופיעות בסוגריים מרובעים		
..	שתי נקודות מסמנות שייתכן שהייתה פרשייה נוספת באותו מקום		
	פרגמנטים שאינם יכולים ללמד על סדר הפרשיות לא נכללו בטבלה.		

ההלכה

דעת רש"י	4 3 2 1
דעת רבנו תם	3 4 2 1
'והתניא איפכא'	2 1 4 3

תפילין של יד

1Q13	3(A) 3(B) [3] 4(A) 1 [4] 1(A) [2]
4QA	צד א: 3(A) 3(B) 4(A) 4
4QB	צד א: 3(A) 3(B) [3] 4(A) 4
4QC	צד ב: 1(A) [1] 2
8Q3I	4 3 2 1 / 3 4 2 1
מורבעאת	3 4 2 1
Xhev/SePhyl	4 3 2 1

תפילין של ראש

XQ1-3 ■	
יריעה ראשונה	1(A) 1(A)(חצי)
יריעה שנייה	3(B) 3
יריעה שלישית	3(A) 2
[יריעה רביעית]	4(A)(חצי) 4 []

4QD-F ■

[3	יריעה ראשונה
4 (שני צדדים)	יריעה שנייה
1 (שני צדדים)	יריעה שלישית
2	יריעה רביעית

סדר היריעות בארבע התפילין הבאות אינו בהכרח סדרן המקורי של היריעות:

4QG-I ■

צד א: 3 (א)	צד ב: 2 (התחלה)	4QG
צד א: 3 (ב) 3	צד ב: 2 (סוף)	4QH
צד א: 1 4 (א) 1	צד ב: 3 ?	4QI

4QJ-K ■

צד א: 3 (א) 3 (ב)	צד ב: 3 (המשך)	4QJ
צד א: 4 (א)	צד ב: 4 (המשך)	4QK

4QL-N ■

.. 3 (א) 3 (ב) ..		4QL
צד א: 1 (א) 1	צד ב: 3 (ב) 3	4QM
דברים לב, יד-כ; לב, לג ('האזינו') (לא יריעת תפילין!)		4QN

8Q3II-III ■

.. 3 (ב) 4 (א) (חצי) ..	II
.. 4 (א) (חצי) 1 (א) 3 (א) ..	III

קטעים בודדים

צד א: 3 (א) ..	צד ב: 3 ..	4QO
צד א: 4 (א) ..	צד ב: 4 ..	4QP
צד א: 4 ? (א) 4 ..	צד ב: 1 ..	4QQ